A GENETIKUS

VAGY

APPERCEPCIÓS MÓDSZER

A LATIN NYELVTANÍTÁSBAN.

MÓDSZERTANI TANULMÁNY.

ÍRTA:

LIPPAY GYÖRGY DR.

ÁLLAMI FŐGIMNÁZIUMI TANÁR.

SZEGED 1908.

NYOMATOTT VÁRNAY L. KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

Emlékül

kedves igazgatómnak.

Szeged 1908. júl. 9.

Schipparlyörgy

A GENETIKUS

VAGY

APPERCEPCIÓS MÓDSZER

A LATIN NYELVTANÍTÁSBAN.

MÓDSZERTANI TANULMÁNY.

ÍRTA:

LIPPAY GYÖRGY DR.

ÁLLAMI FŐGIMNÁZIUMI TANÁR.

M. K. F. J. Tudományegyetem
ÁLLATTANI INTÉZETE
Lev. n. IV. 940.

SZEGED 1908.

NYOMATOTT VÁRNAY L. KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

SZTE Klebelsberg Könyvtár
J000966479

Javítandó helyek:

A	15.	lap	5.	sorában:	Vesúv	helyett olvasd:	Vezúv.
„	19.	„	17.	„ :	„az itt“	„ „ :	itt
„	19.	„	21.	„ :	In area casae?	„ „ :	In area casae.
„	21.	„	28.	„ :	*habet*	„ „ :	*habet.*
„	35.	„	2.	„ :	mint	„ „ :	mind
„	35.	„	13.	„ :	elővesszük	„ „ :	elővesszük
„	38.	„	12.	„ :	*ponus*	„ „ :	*bonus*
„	44.	„	27.	„ :	hozzáveszük	„ „ :	hozzávesszük
„	56.	„	7.	„ :	a címben **„ludom“**	„ :	**ludum.**
„	58.	„	14.	„ :	„amit tanár“	„ :	amit a tanár.

33800

EGYETEMI KÖNYVTÁR

Wolf Frigyes Ágost, a nagy „princeps philologorum“ a „Consilia Scholastica“ című szemináriumi előadásának második részében „Allgemeine Instruction für den gelehrten Schulmann in Deutschland“ címen 6 pontot ajánl hallgatói, a jövendő tanárnemzedék figyelmébe. Ezek közül a második a tanítás módjára vonatkozik és így szól: „Besitze die Kunst, Andern deinen Geist mitzutheilen, Sie auf allerlei Weise zum Selbstdenken zu gewöhnen, doch so dass sie durch Widerspruch nie Andre beleidigen, und wisse ihnen gediegene, doch nicht zu vielartige Kenntnisse beizubringen“, vagyis legyen meg a tanárnak az a művészete, hogy a maga gondolkodását, a maga eszméit másokkal is közölhesse, a gondolatközlésben az *önálló* gondolkozásra képesítsen, de oly módon, hogy tanítványai soha ellenmondással másokat ne sértsenek és értsen hozzá, hogy tanítványaival szilárd, alpos, de ne nagyon tarka ismereteket közöljön.

Wolf Frigyes Ágost elve a módszerről.

A mai kor gondolkodása is egyezik Wolf iskolájának ezen elvével s mert mindig a kor belátása szerint kell meghatározni a tanítás irányát és megszerezni annak eszközeit, azért Wolf szavait ma is irányadóknak kell tekintenünk, amikor a latin nyelvi tanítás reformjáról, annak eredményesebbé tételéről van szó.

A mai kor felfogása a módszerről.

Ezt a Wolf megkívánta és önálló gondolkodásra képesítő módszert és a tananyag egyes részeinek kiemelésében a kellő pedagógiai tapintatot kívánja, de ezidőszerint még hiányát érzi az az értekezlet is, amelyen a közoktatásügyi minisztérium a gyakorlati élet

embereivel együtt tanácskozva állapította meg a latin nyelvi elmaradottság külső és belső okait, a mely utóbbiak között főleg a túlságos grammatizálás és a módszeres tanítás hiánya szerepel.

A túlságos grammatizálás mint latin tanításunk egyik kinövése.

A túlságos grammatizálás különben már hosszabb idő óta panasz tárgya és méltán, mert a grammatika megismertet ugyan benünket a nyelv szerkezetével, a tanításban azonban a tartalmat és alakot nem szabad elválasztani; a grammatikát tehát külön tanítani oly elvontan, mint a mathematikát, teljesen hibás és helytelen felfogás, mert a grammatika az irodalomnak csupán formális része s ha figyelmünket pusztán vagy csak túlnyomóan is erre a formális részre fordítjuk, akkor tanításunk olyan lesz, mintha az I. osztályos kis természetrajzban nem magát az állatot vagy növényt, hanem a morfológiát tárgyaljuk a fiúkkal.

Azok ellenében, akik még ma is a grammatikai tanítás elsőbbségét vitatják, egy történeti tényt hozok fel, mely szerint számottevő irodalom fejlődhetik ki grammatikai belátás nélkül is, mint ahogy a görögöknek már fényes irodalmok volt akkor, amikor Aristoteles felfedezte, hogy a névszónak esetei is vannak. Az a körülmény tehát, hogy ezt nem tudták, semmiben sem gátolta meg a görög irodalom fényes fejlődését.

Mindebből azonban nem azt a következtetést kell levonnunk, hogy a grammatikát mellőznünk lehet, hanem csak azt, hogy az irodalom előbbrevaló, mint a grammatika.

A módszeres tanítás irányai.

S ez adja meg egyúttal a tanítás módszerének irányát is. Mert más a módszer anyanyelven, más idegen nyelven; más az eljárás, más a latin tanítás célja az ó-korban, más a mai, a multhoz képest lényegesen megváltozott viszonyok között. Anyanyelven a tanítás elsősorban ars loquendi, azután scribendi, majd legendi; idegen nyelven pedig e sorrendben: ars legendi, scribendi, loquendi. A latin nyelvi (grammatikai) tanítás célját az ó-korban Martianus Capella határozza meg „De nuptiis Mercurii et Philologiae“ című művében. Amikor ugyanis Mercurius hozományul a septem artes liberalest kapja s mindegyik elmondja a maga feladatát, a grammatika igy beszél: Quid est officium grammaticae? Docte scribere et legere . . . , tehát az ó-korban a grammatikus első feladata az írás tanítása volt.

Későbbi időben azonban a latin nyelv különböző szempontok szerint tűzte ki feladatát. A római birodalom bukása után tanítása elsősorban ars legendi volt s célja a Vulgátának s az egyházi íróknak

meg a liturgiának megértése. A renaissance korában ars scribendi és loquendi volt egyúttal, mert a tudósok úgy akartak latinul írni és beszélni, mint a régiek. Ez időtől latin lesz a műveltség eszköze s ez az irány: latinul írni és olvasni egész 1848-ig így tartott nálunk is. A milyen mértékben kezd azonban a mzeti nyelvünk fellendülni, oly arányban tűnik el nálunk a latin a közélet mezejéről s mivel ma már ott tartunk, hogy senkitől sem kívánják meg többé a latin nyelven való fogalmazást és beszédet, azért ehhez képest a latin tanítás ma már nem is lehet más, mint *ars legendi*. A tanító eljárásnak tehát a *legere*-vel kell összefüggésben állania, ami azt jelenti, hogy olvasásból kell kiindulni s csak ezzel kapcsolatban, de ettől függetlenül nem szabad tanítani grammatikát. A nyelvből, az olvasmányból kell a grammatikát felépítenünk és e célra olyan nyelvet kell adni, amely a tartalmon a grammatika kedvéért nem változtat semmit sem. Ez egészen más, mint a régi grammatika s ezzel minden előbbi grammatikai módszeres eljárás is megváltozik. Azok a lelki működések, amelyek az olyan tanításmóddal járnak, amely magának a latin nyelvnek adataiból építheti fel a grammatika rendszerét: összehasonlítás, csoportosítás, egybefoglalás stb. nagyon felkeltik a fiúk érdeklődését s a latin nyelvben mindenütt feltalálható világos okszerűség szellemöket sem nyomja el a más nyelvekben nagyon is gyakran tapasztalható önkény parancsszavával s így a legtermészetesebb úton, a saját lelki működésök árán ismerik meg első sorban a latin nyelv organizmusát és tanulnak szellemmel bőven telített grammatikát. Mivel tehát e módszernél értelmünk két alapműködése közül az appercepció szerepel, elnevezzük azt *appercepciósnak*, vagy mivel az egész eljárásban a tanuló szelleme tűnik ki leginkább s a tanár vezetése mellett ő vonja el, ő vezeti le a nyelvtényeket, *genetikus*-nak mondjuk.

Talán épen a név újsága volt az oka, hogy e módszer felől eleinte teljesen valótlan hírek kaptak lábra s a latin nyelv direkt módszer szerint való tanításáról beszéltek akkor, amikor tanitását a nyelv mai rendeltetésének igazán megfelelőleg ars legendi-vé akarták tenni. Pedig már a genetikus névből is kitetszik, hogy ez nem más, mint a Wolf kívánta önálló, logikus gondolkodást fejlesztő módszer, amely a legere-vel kapcsolatban latin tanításunkban a grammatikát az őt megillető helyre szorítva, megszabadítja az iskolát a túlságos grammatizálás eddigi nyűgétől. Lényegében

ugyanaz tehát, mint régi néven az induktív módszer, amelyet a gyakorló főgimnázium már régóta alkalmaz s amelyet használnak egyéb iskoláink is. S ha mégis a régi eljárást új névvel illetjük, azért tesszük, hogy a pedagógiában eddig is helytelenül használt indukció fogalmát (mert azt a filozófia már háromszorosan is lefoglalta) helyesebbel kicseréljük. A genetikus módszer tehát csak új neve és tökéletesebb formája a régi induktívnak, amelynek nagy előnye, hogy az órákat elevenekké teszi azáltal, hogy a tanuló maga is tevékeny részese az előadásoknak.

Ezt a módszert az 1907. július 2—16. napjain Budapesten rendezett szünidei latin nyelvi kurzuson gyakorlati úton is bemutatta annak legfőbb előharcosa, *Geréb* József dr., a gyakorló főgimnázium kiváló tanára s mivel az elmult évben iskolánk I. osztályában mi is alkalmaztuk, azért azt részint Geréb dr. vezérelvei, részint a saját eljárásom nyomán részletesen fogom megismertetni abban a reményben, hogy írásomból kartársaim, akik jövőben e módszer szerint tanítanak, egyrészt okulást merítenek, másrészt megismerve e módszer logikus voltát, azt meg is fogják kedvelni. E célból tehát a következőkben számolok be a szünidei kurzusról, illetőleg a genetikus módszerről.

A genetikus módszer főelvei.

A genetikus irányú latin nyelvtanításban két elvet kell állandóan szem előtt tartanunk: 1. hogy a latin tanítás kezdettől fogva tárgyi tanítás, vagyis elejétől fogva összefüggő olvasmány alapján kell a tanulót a latinban vezetni és az olvasmányhoz fűződő érdek szolgál alapjául annak, hogy a nyelvkincset elsajátítsa; 2. a grammatikai ismeretet ne csupán mint kész eredményt adjuk a tanítványoknak, vagyis ne úgy, amint a kategóriákat a tudósok megcsinálták, hanem azokat magokkal a fiúkkal kell felépítenünk, hogy azok ismerete bennök ép oly tudatossá váljék, mint mibennünk. Ha nem akarunk panaszkodni, hogy bizonyos ellenszenv mutatkozik a latin tanítás iránt, akkor a fiúkat munkatársainkká kell tennünk s e két főelv szemmeltartása hozzájárul majd ahhoz, hogy a tárgy lelköket megkapva, nem nehéz, unott, hanem kedvelt studium lesz előttök a latin. Hiszen a gimnázium első osztályában a tanulni vágyó gyermek úgyis leginkább a latin nyelv iránt érdeklődik, mert egyedül ez egészen új neki, míg a többit az elemi iskolából legalább jórészben ismeri. Ezt az érdeklődést tehát mindjárt elejétől fogva le kell kötni a latin tanítás hasznára s úgy kell módszeresen, ügyesen vezetni a fiút, hogy ha később,

több studium közepette, meg is oszlik érdeklődése, mindig maradjon e tárgy iránt annyi érdeklődése, hogy egészen az érettségi vizsgálatig becses művelődési eszköznek tekintse a latin nyelvet. Mert az kétségtelen, hogy a logikai erő fejlesztéséhez a mi tárgyunk a legjobban hozzájárul s ezenfelül a latin megett álló nagy hagyomány, meg a fiúk előtt lebegő egészen új világ megismerésének vágya mind igen becses kincse a latin nyelv tanárának.

A diárium mint a tanítás segítőeszköze

Ilyen irányú munkásságában igen becses segitőeszköze a tanárnak a *diárium*. Ebből láthatjuk meg a fiúk munkáját, mert a mit velök megbeszéltünk, azt meg is rögzíttetjük a diáriumban. Nem kell azonban mindent, nem kell sok dolgot a diáriumba íratni, hanem csak a munka kvintesszenciáját. De a diárium nem csupán ezért, vagyis az ellenőrzés szempontjából szükséges, hanem kitünő eszköze az óra tagozásának s a figyelem ébrentartásának is. A kis fiú ugyanis nem rendelkezik annyi lélekerővel, hogy akár 50 percig is figyelemmel kisérje a tanárt, azért a diáriumba iratás és az azt követő felolvasás, mint szellemének változatos irányú foglalkoztatása, egyúttal pihenés is lelke számára. Épen ezért ne tartsa vissza a tanárt a diárium ily értelemben való használatától az a körülmény, hogy a kis fiú magyarul sem tud jól írni; mert akármilyen gyarló is a fiú magyar irástudása, tapasztalat szerint idegen nyelvben sokkal kevesebb hibát követ el, mert ha a tanár minden egyes szónál következetesen megmondja, mire kell figyelni, a tanuló is jobban vigyáz annak kiírására. De meg aztán szükséges is, hogy a tanuló mentül többet írjon; innen van, hogy a mult tanévben az első 10 olvasmányt a fiúk a tábláról a diáriumba is beírták.

A latin nyelv tanára, mint az osztály főnöke és eljárása az első órán.

Azon — előbb említett — előnyök mellett, amellyel a latin tanár rendelkezik másokkal szemben, van még egy más előnye is, t. i. hogy rendszerint ő a magyar nyelv tanára is és ezáltal másutt 11, intézetünkben (helyi tanterv alapján) 12 órában foglalkozhatik növendékeivel s igy jobban megismerheti az indivíduumokat; meg aztán többnyire osztályfőnök is, akihez legtöbbször fordulnak apróbb ügyeikben a fiúk.

Én ezidén más osztályokban való elfoglaltságom miatt a magyar nyelvet meg nem kaphatván, csak a latin (heti 6) órában és egy később kapott szépírás órában foglalkozhattam tanulóimmal, de osztályfőnökük is voltam és igy ezen a réven nagyobb bizalmokra tartva igényt, mint osztályfőnökük s latin tanáruk ilyenformán kezdettem velök el az évet:

A „Veni Sancte“ után, amikor először találkoztam a fiúkkal, szívem egész melegével üdvözöltem őket, mint a kik most először lépték át a gimnázium küszöbét. Majd összehasonlítást tettem az elemi iskola és a gimnázium között. Elmondottam, hogy míg ott egy tanítójuk volt, itt több tanáruk lesz; felemlítettem, hogy azt a nagy osztályt, amelybe járnak, úgy kell tekinteniök, mint otthonukat, amelyben a tanítványok egymásnak barátai, testvérei, a tanárok pedig mind szeretetteljes jóakaróik, akiktől tehát félniök nem kell, hanem hozzájok a legteljesebb bizalommal kell lenniök. Megmondottam, hogy én vagyok az osztályfőnökük, az őket okosan szerető apjuk, aki nem huny szemet hibáik előtt, de nem is büntet kegyetlenül. Megmagyaráztam nekik a gimnázium feladatát, amelyben 8 osztályon keresztül kell tanulniok s megtanítottam őket az iskolai rendre; fegyelmi szabályokat azonban nem olvastam nekik, mert azt az ilyen kis fiú (főleg ha még idegenajkú is) meg nem érti, meg aztán első sorban azt kell annak a fiúnak tudnia, hogy mit *kell*, nem pedig, hogy mit nem kell tennie. Feldiktáltam ezután az órarendet, megmagyaráztam, mit kell az egyes tárgyakon érteni s végül kihirdettem, hogy milyen iskolai eszközöket kell beszerezniök.

Mindez egy órai munka. A Veni Sancte utáni ismerkedést követő első latin órán azonnal in medias res térünk azzal, hogy miért tanulunk latinul s mely népnek volt ez a nyelve. Akadt is több fiú, aki már tudta is, hogy a rómaiaké. Itt aztán rövid bevezetést tartottunk Róma keletkezéséről, fejlődéséről, hódításairól s bukásáról, mindenütt tudakolva és értékelve a tanulók ezirányú legcsekélyebb előismeretét is. Majd azon kapcsolat révén, hogy Róma hódításai közben műveltségét is mindenfelé elterjesztette, eljutunk magunkhoz is, mint akik szintén a latin alapján szereztük műveltségünket, körülbelül 60 év előttig latin volt közigazgatásunk, törvénykezésünk, könyveink. Abból pedig, hogy a róm. kath. egyház nyelve ma is a latin, nyelvünkben sok a latin szó, az orvosok latinul irják rendelvényeiket, a jogászok latin törvényeket tanulnak, azt a következtetést vonatjuk le velök, hogy a latin nyelv még ma is az alapos műveltség eszköze.

Bevezető ismeretek.

Ilyen érdekkeltés után a fiúk örömét is megfigyelhetjük, amikor velök megértetjük, hogy ők már most is sok latin szót tudnak, anélkül, hogy külön tanulták volna. És ekkor a fiúkkal a közéleti latin szavak igen nagy számát lehetne elmondatni, kiindulva leg-

közelebbi környezetökből, azonban ezt a számot korlátozzuk egy másik szemponttal, amely szerint oly szavakat mondatunk csoportokban, amelyeken a latin írás és olvasás szabályait absztraháltatjuk. Körülbelül 120 ilyen szót tárgyalunk tehát a fiúkkal a következő csoportok szerint: 1. naptár (Septemberrel kezdve a) mert az iskolai év is ezzel kezdődik b) methodikus szempontból, mert e fokon a magyar és latin kiejtés összehasonlításánál kevesebb új dolgot találunk benne, mint Januariusban.) 2. iskolai élet, 3. tudós élet, 4. vallás, 5. emberi élet, 6. természet, 7. épületek, 8. tulajdonnevek. Mindenütt azonnal megállapítjuk a magyar és latin kiejtés, illetve kiírás közti különbséget. Augustus, majd később magister és utóbb több hasonló latin szó táblára írásánál úgy kell intézni a dolgot, hogy a szót el kelljen választani. Persze ha a tanár itt minden magyarázat nélkül (amit nem szabad, mert nem is lehet előrebocsátani) latinosan választja el a szót, a fiúk ellenmondást találva eddigi ismereteikkel, azonnal többen is jelentkeznek, hogy az elválasztásban hiba van és ezt a körülményt a tanár felhasználva elrendeli, hogy ezután, ha valamely latin szót el kell választani, jelentkezniök kell, s majd a tanár megmondja nekik, hogy az illető szót magyarosan vagy latinosan kell-e elválasztani.

Közéleti latin szavak 8 csoportban.

Schola, gymnasium, geographia, mathematica stb. szavakban egyenkint meg kell figyeltetni a görög betűket, amelyek onnan jutottak a latin szavakba, hogy a római nép műveltségét és sok szót is átvett a görögtől.

September, October, November, December hónapnál megmondja a tanár, hogy ezek számokat is jelentenek, ami azonban nem felel meg a hónapok számszerinti sorrendjét illetőleg a mi fogalmainknak.

Julius, Augustus hónapoknál felemlítjük, hogy ezek római emberek nevei is és ezen a címen, meg a 8. csoportbeli tulajdonnevek kapcsán meg lehet mondani minden fiúnak nevét latinul. Ennek a gyermek nagyon megörül, ami érdeklődését növeli a tárgy iránt.

Az említett nyolc csoportba foglalt szókincs alapjául szolgál a latin írás-olvasás szabályainak s a legfontosabb hangtani ismereteknek absztraháltatására és betanítására, amit ílyképen eszközlünk:

Elmondatjuk a fiúkkal, illetőleg a táblára írjuk a magyar abc-t magán- és mássalhangzók szerint elkülönítve. Magánhangzók: a, á, e, é, i, í, o, ó, ö, ő, u, ú, ü, ű. Most ezekből a tanulókkal különböző csoportokat képeztetünk ilyen vezető kérdések kapcsán:

EGYETEMI KÖNYVTÁR

1. Melyek ezek közül azok a *hangok*, amelyek a közéleti latin szavakban elő nem fordultak? Felelet: *a* (mint betű megvan ugyan, de mint hangot á-nak mondjuk) *ö, ő, ü, ű*. Ezeket aztán áthúzzuk.

A latin írás-olvasás szabályainak abstraháltatása a közéleti szavakon.

2. Ezek közül mely *betűk* nincsenek meg a latinban? Felelet: *á, é, í, ó, ő, ú, ű*, vagyis a latinban nincsenek ékezett betűk.

Ezeket is áthúzzuk s ami most marad, vagyis az *a, e, i, o, u*: latin magánhangzók. Majd tovább folytatjuk a kérdezést és 3. tudakoljuk a fiúktól, hogy a tanult latin szavakban találtak-e olyan *e* hangot, amit máskép kell kiírni, mint a magyarban? Feleletül fel fogják hozni a C*ae*sar, trag*oe*dia, com*oe*dia szavakat, amiből aztán azt az okulást meríttetjük velök, hogy ezek kétjegyű magánhangzók, azaz két betűvel vannak kiírva, amelyeknek azonban egy hangjuk van: *ē*, aminek megfelelő hang a magyarban is van. Majd ennek ellenkezőjét kutatva 4. kérdezzük, hogy vannak-e a latinban olyan magánhangzók is, amelyek a magyarban nincsenek meg? Augustus, Europa szavak rávezetik őket, hogy ilyenek az *au, eu* (amelyeket később a ritkább ei, ui-val is kiegészítünk) s ezeket boncolás és az előbbiekkel összehasonlítás alá vetve kitalálják, hogy ezek is két betűből állanak ugyan, mint amazok, ezeknek azonban már nem egy, hanem két hang felel meg. Igy tehát a két első kérdés kapcsán összeállítottuk a latin egyszerű magánhangzókat, a két utóbbi kérdés nyomán pedig a kettős magánhangzókat.

Mindezen csoportokat aztán, mint a megfigyeltetés eredményeit beíratjuk a diáriumba is.

Majd a magyar mássalhangzókat diktáltatjuk a fiúkkal a táblára két csoportban, 1. az egyjegyűeket: b, c, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, t, v, z 2. a kétjegyűeket: cs, gy, ly, ny, sz, ty, zs. Első kérdés az lesz, hogy melyik az a csoport, amely a latinban teljesen hiányzik? Felelet: a második, vagyis a latinban nincsenek olyan kétjegyű mássalhangzók, mint a magyarban. Ezután a többit véve vizsgálat alá különböző csoportok alkotására több kérdést teszünk: 1. A mássalhangzó könnyebb kiejtésére szolgáló magánhangzót tekintve (amit kiejtésünkben erősebben kiéreztetünk) hány csoportot lehet alkotni? Felelet: hármat és pedig: a) Elül van az *e* hang ezekben: f, l, m, n, r, s. b) hátul van a: b, c, d, g, j, p, t, v, z betűkben, c) *á* hang van a: h, k mássalhangzókban. 2. Melyek azok a betűk, amelyek a latin sza-

vakban nem fordultak elő? A *j*, *k*, *z* (hangjok előfordul, csak a betű nem.) 3. Melyek azok a mássalhangzók, amelyeknél sajátságos megfigyelés tehető? Felelet: α) „*c*“, amelynek néha c, máskor k hang felel meg, de mivel többször mondjuk a latin szavakban k-nak, azért ezt a betűt el is nevezzük latin k-nak β) „t“, melynek hangja néha t, néha c; γ) „s“, amelynek hangja néha z, pl. museum (két magánhangzó közt), de legtöbbször sz, azért ezt elnevezzük latin sz-nek. Mindezeket egyenkint beíratva a diáriumba, amivel igen alkalmasan lehet az órát tagozni és változatossá tenni, folytatjuk tovább a csoportképzést, kiterjesztve most már a kérdezést a teljes abc-re is ilyformán: 4. Melyek azok a betűk a latinban, amelyeknek a magyarban egészen más hang felel meg? Felelet: *a*, (amelynek latinban olyan a kiejtése, mint a röviden hangoztatott magyar á-nak, mig a magyarban mély hangja van), *s* (melynek kiejtése a magyarban a nyers s, latinban pedig az sz vagy z.) 5. Melyek azok a betűk, amelyeknek a latinban kétféle hang felel meg? Felelet: *i* (hangja i vagy j) *u* (hangja u vagy v, pl. Aq*u*incum) mindkettő tehát könnyen lehet mássalhangzó; továbbá *c* (hangja c vagy k), *t* (hangja t vagy c), *s* (hangja sz vagy z.) 6. Melyek azok a betűk, amelyek gyakran egyforma hangot adnak? Felelet: *c* és *t* (egyforma hangjuk a „c“) pl. *c*erussa, lec*t*io; *c* és *q* (egyforma hangjuk a „k“) pl. *c*antor, A*q*uincum; *u* és *v* (egyforma hangjuk a *v*, pl. *v*acatio, Aq*u*incum.) 7. Melyek azok a betűk a latinban, amelyek nem fordulnak a magyar abc-ben? Felelet: a *q* és *x* (ez ugyan mint hang előfordul, de másképp irva pl. fe*kszik*, vete*kszik*.) 8. Mivel egyes példákban (schola, gymnasium stb) már előzőleg is megfigyeltettük a *görög betűket*, most itt össze foglaljuk: *ch*, *ph*, *th*, *y*.

Mindezeket aztán ilyen csoportokban beíratjuk a diáriumba, de cim nélkül, pusztán magokat a betűket (közben üres sorokat hagyva, nehogy a csoportok összekeveredjenek) s a fiúnak otthon gondolkodva ki kell találnia, hogy miért vannak ezek igy csoportosítva; szóval a diáriumnak nem szabad készen nyújtani semmit, hanem annak is gondolkodásra kell késztetni.

Ezek után ki lehet tűzni házi feladatul, hogy gyűjtsenek a fiúk a tanultakból olyan szavakat, amelyekben a latin c betűnek c és olyanokat, amelyekben k hang felel meg; továbbá olyanokat, amelyekben a t betűnek c vagy amelyekben t hang felel meg és ezekből velök együtt állapítani meg a latin *c* és *ti* szótag olvasási szabályát.

Ilyen, a tanulókat összeségökben foglalkoztató eljárás után végre megállapodunk a latin abc-ben ilyenformán: *a, b, c* (*k*-nak ejtve), *d, e, f, g, h, i, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, x, y*. Összefoglaló kérdésül fel lehet végezetül vetni, hogy melyek most már azok a betűk, amelyekről valami különös dolgot tanultunk s akkor fel kell sorolniok a következőket: *a, ae, c, e, i, o* (nincs rajta vessző), *oe, q, s, t, u, v, x, y*.

A fentebb említett mintegy 120 szót lehetne ugyan csoportosítani *a, us, er, um*, stb. végek szerint is, de az itt még korai.

Két és fél heti (körülbelül 15 órai) írás-olvasás tanítás után szünetet lehet tartani a tanmenetben s az időt annak demonstrálására használhatja fel a tanár, hogy a latin nyelv helyi vonatkozásban is van velünk. Igy különösen Budapesten, de jórészben minden vidéki városban is vannak latin feliratok. A fővárosi gimnázium tanára legalkalmasabban a szombati órán azt a feladatot tűzheti ki tanítványai elé, hogy a hétfői latin órára gyűjtsék össze és írják le maguknak a városban található latin feliratokat, különösen felhívja azonban figyelmöket a Kúrián, a Szent-István bazilikán és József nádor szobrán levőkre. Igy jár el a gyakorló főgimnáziumban Geréb dr. is. A kijelölt időre aztán a tanulók elhozzák s a tanár a fiúk diktálása alapján, hogy t. i. ezzel is növelje érdeklődésöket, a táblára felírja egymásután a következő három feliratot: „Iustitia regnorum fundamentum", „Ego sum via, veritas et vita", „Josepho archiduci Austriae, regni Hungariae ultra L annos palatino pia memoria dicatum MDCCCLXVIII". Sorrendben a tanár újból helyesen hangsúlyozva elolvassa, elolvastatja ezeket s megkezdődik elemező kérdések kapcsán a fordítás, amelyek alapján a tanár a tanulókkal pontosan megállapíttatja a magyar és latin gondolkodás közt levő különbséget, egyúttal megmagyarázza a mondás értelmét, amely különösen a bazilikán levő feliratnál meglehetősen elvont ugyan, de azért becsületesen el lehet végezni. A második felirat „ego sum" kifejezése alapján a tanár megtaníttatja a fiúkkal a latinul való bemutatkozást, mert latin nevét előzőleg már mindegyik tanuló megtanulta. A József nádor szobrán levő felirat különösen alkalmas arra, hogy megismertesse a tanárral az osztály nivóját, egyúttal jó példa arra, hogy mily sokat kell egy adott szövegen átdolgozni.

Latin feliratok gyűjtése és iskolai tárgyalása.

Míg azonban az első két felirat betaníttatása a gyakorló iskolában csakugyan a helyi vonatkozás bebizonyítására és az érdeklődés felkeltésére szolgál, addig a harmadik feliratból tanult

következő alakokra: Josepho, palatino, Dent könyvének használata mellett az *o* tövűek declinatiójának mielőbbi teljes egybeállíthatása végett határozottan szükség van, mert ilyen sing. dat. az olvasmányokban csak későn, a 9. olvasmányban fordul elő (viro.) Aki tehát súlyt helyez arra, hogy lehetőleg az olvasmányokból absztraháltassa el az alakokat s szükség nélkül alakokat ki ne egészítsen, annak, ha ezt a feliratot nem taníttatta, az *o*-tövűek alakjait a 9. olvasmányig teljesen összeállítani nem lehet. Ezeket a feliratokat azonban én nem birtam letárgyalni, mert ha a fiúk előzetes munkája nélkül csupán felirtam volna azokat a táblára, érdeklődés valószínűleg nem kisérte volna, hasonló feliratokat pedig Szegeden nem találtam, mert a mi van, — egy kivételével — oly hosszú és nehéz, hogy e ponton való letárgyalása nem biztatott volna sikerrel és érdeklődéssel. Mivel azonban ilyen feliratokat nem csak épen ezen a fokon, hanem azok természete szerint később is fel lehet használni, alkalmas időben feldolgozom majd fiaimmal a szegedi s netán a budapesti feliratokat is, amelyek közül az utolsónál Geréb dr. igen elmés csemegével is szolgált tanítványainak, amikor csupán két szót cserélve ki (archiduci helyett imperatori, palatino helyett regi alakot téve) ugyanebből megszerkesztette tanítványaival az épen akkor készült karánsebesi királyszobor képzeletbeli latin feliratát. Nem is lehet elképzelni, mily módon feltüzeli ilyen eljárás a tanulók ambícióját.

Mikor tehát ezeket a feliratokat a tanár elvégzi, rátér az olvasókönyvre. Az olvasókönyvnél hangsúlyoznom kell, hogy genetikus módszerrel bármely más szöveget is fel lehet dolgozni, nemcsak a Dent-félét. A Dent-féle szöveg használatát azonban szükségességi okok teszik indokolttá, mert azt konstatálni lehet, hogy az új tanterv a történeti szempontot — amelyet a régi érvényre juttatott — figyelmen kívül hagyta s a tanuló Julius Caesar hadjáratáról hamarább olvas, mint a pún háborúkról s latin órákon akar a tanterv a fiúkkal tanultatni görög históriát (Cornelius Nepos, Curtius Rufus). Ha tehát a tanár az első osztályban a latin nyelvi tanítást elkezdi Róma alapításának mondájával, már a harmadik osztályban megszakad a tartalmi kapocs s Cornelius Neposra kell rátérni, csak azért, mert Németországban is annak, meg Caesarnak alapján tanítják a szintaxist.

A Dent-féle kis latin nyelvkönyv.

Ezzel szemben a Dent-féle latin nyelvkönyv, ha történeti szempontból nem is következetes, amennyiben az első fele a

Krisztus utáni első században, a második pedig a köztársaság korában játszik, de új szempontot visz be a tanításba, amikor a fiú közvetlen környezetéből, a városból, a faluból, az iskolából indul ki. Első részében csupa főmondatok vannak, a kis elbeszélésekben egység mellett változatosság uralkodik, van bennök beszélgetés, költemény, elbeszélés. Nyelvében a szerzők azt a törekvést tartották szem előtt, hogy bizonyos tekintetben kompromisszumot létesítsenek a klasszikus nyelvekben szokásos régi, grammatizáló tanítás és a modern nyelvek tanításában ma megnyilvánuló direkt módszer között. E könyv ügyes feldolgozását emeli ki nálunk Dóczy Imre is, amennyiben benne a nyelvi anyag nem torlódik, hanem fokozatosan jelentkezik. Igy az első 10 fejezetben nem fordul elő más, mint a- és o-tövű főnév. Azután meg azokat a nagy eredményeket, amelyeket az archeológia főleg az utolsó 25 évben felmutat, kedves és egyszerű módon beviszi az iskolába. Az igazi filológusnak ezt a tárgyat meg kell elevenítenie, ebben nyilvánul meg indivíduuma, ez ad életet tanításának. Az első résznek tárgya a római magánéletből van véve, amit az ásatások nyomán a legjobban ismerünk. Kora a Krisztus után való első század. A kis Sextus apja ép úgy elpusztul a Vesúvtól, mint Plinius. Minden benne szereplő tulajdonnév úgy van megválasztva, hogy az egy-egy későbbi nagy alak neve, amit azonban e fokon szükségtelen a fiúknak megmondani. Nagyon fontos lévén itt a tárgyi kör pontos ismerete, jó szolgálatot tesz ezirányban a tanárnak egy újabban megjelent kis német könyvecske, amelynek cime ez: Pompeji, eine hellenistische Stadt in Italien, von prof. dr. Friedrich von Duhn. Teubner. Leipzig. 1906

Bevezetés az olvasmányokba, az első kép szemléltetése s ezzel kapcsolatban szótanítás.

Mielőtt az olvasáshoz fognánk, a tanár általános tájékoztatásul elmondja, hogy egy római fiúról, tehát épen olyan kis diákról, mint ők, fogunk olvasni, hogy az mily környezetben és miképen nevelkedett derék és művelt ifjúvá. Atyja előkelő ember volt, akinek Rómában is volt ugyan palotája, de jobban szeretett Pompejiben, ahol a város mellett majorsága van, s azon mintaszerű gazdálkodást folytat. Mikor a tanár ezt elmondja, előveszi a könyvet és megmutatja a fiúknak, hogy képek is vannak benne s megmondja nekik, hogy azok alapján fognak olvasni. És mindjárt az első képen, amely 10 fejezetre való anyagot szolgáltat, megmagyarázza a tanár magyarul, hogy mit látnak rajta. Látják ugyanis a majorságot, az udvart, a házikót, amelyben a majoros lakik, lát-

ják az urat feleségével s a kis Sextussal, a majorost, annak feleségét, gyermekeit, az udvaron tyúkokat, kecskéket, disznókat, a tetőn galambot, látnak a házikó mellett egy magasabb épületet s látják, hogy az udvaron kivül dombok is emelkednek. Felemlítheti itt a tanár, hogy a Vesúv körül nagyon lankás és igen termékeny a vidék. Ezen magyarázat s a kép szemlélete közben megtanítjuk a fiúkat a szavakra és pedig vagy egyszerre csupán egy olvasmányhoz valókra, s azután minden egyes olvasmány előtt az ahhoz tartozókra, vagy ha nem sok a szó, egyszerre több olvasmány szavaira is, persze mindig csoportok szerint pl. személyek nevei s foglalkozásuk: úr: dominus, úrnő: domina, majoros: vilicus, majorosnő: vilica (mindig mutatva a képen); állatok nevei: kecske: capra, tyúk: gallina, galamb: columba, sertés: porcus, tárgyak nevei: házikó: casa, major: villa, kőfal: murus, domb: clivus, stb. A szavak betanítása a sing. nom.-ban történik s így is gyakoroljuk be a kép segítségével s az alakokra mutogatva ilyenforma kérdésekkel: ki ez? mi ez?, mire a fiú a személy vagy tárgy nevét latinul s magyarul is megmondja. Előzőleg s egyenkint, amint a szavakat előhozzuk, a táblára is felirjuk s onnan a begyakorlás után a diáriumba beíratjuk, de csak latin alakjokban, hogy otthon azok betanultatásánál újból gondolkodásra késztessük a fiút s csak akkor, ha gondolkodása nem vezetné sikerre, s nem tudná megmondani a szó jelentését, keresse hátul, az olvasmányokhoz fűzött preparációkban. Az azonban nem elegendő, hogy a szavakat fordítás előtt feladjuk, mert a szavakat betanítani e fokon még az iskolai munka feladata s épen ebben nagyban segítik a tanárt a könyv képei. A szótanításnál általában a fentebb vázolt módon járunk el később is, legfeljebb azzal módosítva, hogy amikor a nevekre kérdezünk, latinul teszünk kérdéseket is; ha azonban valamely olvasmányban kevés az ismeretlen szó, vagy az a képen nem szemléltethető (pl. Aesopi fabula), akkor elegendő, ha a tanár akkor tanítja s gyakoroltatja be, amikor a mondatban előfordul.

Mikor már módszeres eljárásunkban addig jutunk, hogy a szavak betanítása után megkezdhetjük a fordítást, attól kezdve szorosan meg kell különböztetni kétféle órát, az egyik *olvasmányi* vagy *nyelvi* óra, a másik *grammatikai* óra. E kettőt egymással összezavarni s ugyanazon órában mindkettőt tartani, nem tartozik a szigorúan módszeres eljáráshoz, mert minden órának birnia kell valami határozott charakterrel s az csak egyféle lehet, s az illető

Olvasmányi (nyelvi) és grammatikai óra.

óra elé kitüzött célt ne zavarja meg semmi más cél. Elüljárnak mindig az olvasmányi órák s utána, egy fejezet lefordítása után következnek a grammatikai órák.

Olvasmányi órán tehát a szavak betanítása után az illető szakasz lefordítása a fődolog, amely olvasmányonkint így történik: I. **Casa**. A tanár minden mondatot hangsúlyozva elolvas, majd több fiúval elolvastat s azután maga a táblára, a fiúk pedig a diáriumba irják. Főleg eleinte (rendszerint az első 10 olvasmánynál) fontos dolog, hogy a fiúkkal irassunk, mert ez egyszersmind irásgyakorlat is, meg aztán érdeklődésök sem fárad ki annyira, ha az órában felváltva irással, olvasással stb. foglalkozhatnak. Pontos olvasás után a tanár lefordítja a latin mondatot és minden egyes szó jelentését magyarul aláírja, összehúzva az összetartozás jeléül azokat a szavakat, amelyeknek a magyarban 1 felel meg, pl.

A „Casa“ c. olvasmány tárgyi és grammatikai feldolgozása. A „jel“ definiciója.

Marcus et Tullia, dominus et domina, in villa sunt.

Marcus és Tullia, az úr és az úrnő, a majorban vannak.

Igy megy ez aztán tovább mondatonkint. Habitat alak lefordítása sem okoz nehézséget, mert itt „lakja“ jelentéssel adjuk vissza s így a „casam“ tárgyat is kifejezhetjük. E fokon ugyanis még nem elemezünk, csak fordítunk; az elemezés módja nálunk nem általánosan egyforma s mi azt igazából csak később kezdjük.

Amikor ilyen eljárás után a fordítás végére érünk, összehasonlítás kedvéért rátérünk a mi majorságainkra s megkérdjük, hogy miért vannak a mi majorságainkban kecskék helyett tehenek? A tájék előzetes ismeretéből kitalálják a fiúk, hogy ez azért van, mert itt hegyes vidékről van szó s ott a kecskék jobban megvannak, mint a tehenek Képünkön tyúk is sok van, mert az déli vidéken jobban szeret, mint északon. Szóval latin óra alatt nemcsak épen latint, hanem tárgyunk körébe eső mindenféle ismeretet is tanítunk. Általában arra kell szoktatni a fiúkat, hogy minden mondatnál gondolkodjanak és minden mondat után átmenetet készítünk a másikra.

A fordítás és a mi majorságainkra történt rövid utalás után egyenként kérdezünk a szavak jelentésére, most azonban már latin alakjokról (mert azelőtt magyar alakjokról kérdeztünk a latinra) s így ezzel előkészitjük a magyar-latin fordítást vagyis a *retroverziót.*

Mikor e kis fejezet tárgyi feldolgozását elvégzi a tanár, házi munkául feladja a fiúknak, hogy keressék ki minden mondatból a

főszót s irányításul meg is kérdezi tőlök, hogy mi az a *főszó*? Erre sokféle feleletet fog kapni, közte sok rosszat is, míg végre akad valaki, aki megmondja, hogy a *főszó az állítmány*. Megmondja tehát a tanár, hogy a lefordított olvasmányból minden fiú irja ki az állítmányokat egy noteszfélébe (ne a diáriumba, mert itt a kikeresésnél hibákat is ejtenek a fiúk, a diáriumban pedig a leszűrődött eredménynek, tehát csak a helyesnek van helye) s majd ő is (t. i. a tanár) kiírja. Az a felszólítás ugyanis, hogy a tanár is dolgozik velök egy dolgon, serkentőleg hat a fiúkra, hogy kellő vigyázattal végezzék dolgukat. A következő órán a főszókat rendszerint az a fiú diktálja fel a táblára, aki legtöbbet talált, mert annál hibás dolog is előjöhet s már itt alkalma nyílik a tanárnak, hogy a hibát kijavítsa. Felírja tehát a tanár a táblára a következő főszókat: sunt, regit, habitat, est, edunt, currunt. Ami ismétlődik, azt újra nem írjuk fel. Elmondatjuk jelentésöket magyarul, ami így külön nehéz feladat, mert a jelentést a mondat összefüggésében könnyebben kitalálják. Majd a magyar jelentésre alapítva megkérdezzük, hogy a felírt főszókból hány csoportot lehet készíteni. A fiúk könnyen kitalálják, hogy 2 csoportot, t. i. egyes és többes számúakét. Fel is írjuk aztán külön az egyes számúakat: regit, habitat, est (ez utóbbit mindig külön tartjuk) s külön a többes számúakat: edunt, currunt, sunt. És itt most nem szabad erőszakosan ugrani, csak a legszükségesebbeket kell megfigyeltetni. Megkérdezzük tehát először az első csoportbeli főszókról, — est nélkül — melyik az a betű, amely mindegyikben előfordul? Meg fogják biztosan mondani, hogy a *t*. Ezt mindjárt elnevezzük az egyes szám *jelének*. Majd ugyanígy kérdezünk a többes számú alakokra, — sunt nélkül —, hogy mi közös bennök? A fiuk az unt-ot fogják felelni, mert tényleg e három betű minden igében előfordul, mivel azonban a többes szám jele az *n-t*, világos, hogy a példák nem elég jól vannak megválogatva, mert a többes szám jelének felismerésében e fokon nagyon is zavarják a fiúkat. A tanárnak tehát itt úgy kell formulázni a kérdését, mely mássalhangzók közösek minden főszóban s így megkapja kérdésére a kívánt feleletet. Ezt aztán általánosítva kimondjuk, hogy bármely igében a *t* az egyes, *n-t* a többes szám jele és ezt be is íratjuk a diáriumba.

Mikor a főszókkal végeztünk, kikeresetjük az *alanyokat* s akkor kapjuk e sort: Marcus, Tullia, dominus, domina, vilicus, casa, agri, clivi, area, gallinae, caprae. Elmondatva jelentésöket,

csoportosítjuk egyes és többes szám szerint; megfigyeltetjük, hogy az egyes szám végződése *us* és *a*, a többesé *i* és *ae*, azonban itt még *a*, *o*-tővel nem törődünk s megmondjuk, hogy a latin az alany alakját (az *eset* elnevezés itt még nem szerepel) *nominativusnak* hivja s arra igy kérdezünk: quis? ki? kicsoda, quid? mi? micsoda? qui? quae? kik? mik? Ez az eljárás arra szolgál, hogy a főnevek mellett lassankint a névmások egyes alakjaival is megismerkedjenek.

Az alanyok után kikerestetjük a *tárgyakat:* villa*m*, casa*m*, brassica*m*. Elmondatva jelentésöket aláirjuk mindegyiknek a már előbb ismert nominativusát: villa, casa, brassica s a kettőt összehasonlítás alá vetve kérdezzük, hogy a tárgy alakja mennyivel áll több betűből, mint az alanyé? Bárki a tanulók közül megmondja, hogy az *m*-el; ezt a betűt aztán egyszerű vastag vonallal aláhúzva elnevezzük a *tárgy jelének*, a tárgy alakját pedig *accusativusnak* s megmondjuk, hogy a latin igy kérdez rá: quem? kit, quid? mit, quos? kiket, quae? miket? Általában *jel az, ami a szó tövén kívül meglátszik vagy hallatszik.* Ezt a definiciót azonban a fiúnak nem kell betanulnia, de nem is lehet, mert a tőről még fogalma sincs; ez itt csupán a tanárt illeti, akinek, hogy ennek alapján a kivánt betűt vagy betűket vezessék le tanítványai jel gyanánt, különböző úton-módon kell a reá vonatkozó kérdést (lásd a többes számú főszóknál) feltennie. Teljes megértetése és a definició betanultatása csak akkor lehetséges, amikor már rákerülnek a tő megismerésére is. (főneveket illetőleg lásd 9. olv., igéket illetőleg a 4. olv.)

A tárgyak után kikerestetjük azokat a szavakat (határozókat), amelyek a hol? ubi? kérdésre felelnek meg, s igy nyerjük ezeket: in villa, inter clivos, circum casam, iuxta casam, in area. Magyar jelentésöket elmondatva megállapítjuk, hogy a magyarban némelyiknek két, másiknak egy szó felel meg s hogy a határozó jele (között, körül, mellett, ban-ben) a magyarban a név után, a latinban a név előtt áll s míg pl. „házikó körül" kifejezésben a „házikó" szó alakja nem változott, addig a latinban a circum mellett a casa alakja is megváltozott. E megváltozás okát azonban most még nem fejtegetjük bővebben.

Végezetül kiiratjuk azokat a szavakat, amelyeket eddig még egyik csoportba sem foglaltunk s ezek aztán külön tárgyalás nélkül a copia verborumot növelik. Itt csupán az *et* (és) kötőszó jön elő.

A nyelvtani órákon tehát ekként minden egyes szó megbeszélés tárgya lészen, azért nem kell sajnálni az időt, ha a tanár egy ilyen fejezettel 4—5 órán át is foglalkozik.

II. **Casae area**. Lefordítása nehézséget nem okoz, mert a benne előforduló szavak jórészt ismeretesek, s csupán a még elő nem fordult egynéhány szó (quoque, frumentum, tectum, ibi, non, sed) jelentését mondva meg, könnyen elvégezhetjük az egészet. E darabot is mondatonkint felírja a tanár a táblára, a fiúk a diáriumba. A magyar alakoknak a szöveg alá írását is folytathatjuk még, de csak az új alakokra kiterjesztve. Mivel a főszók mind ismeretesek, a fordítás az azokból kiinduló kérdezés segítségével történhetik mondatonkint, majd végezetül az egészre kiterjedve. Előfordul itt a címben s az első mondatban a birtokviszony is és lefordítva a cimbelit (casae area) megállapíthatjuk, hogy a magyarban is, a latinban is a birtokos elül, a birtok hátul van; mivel azonban az első mondatban ennek megfordítottját: area casae látjuk, azt abból kell megmagyaráznunk, hogy az itt a birtok ki van emelve. Mikor az egészet lefordítottuk, az előbbi olvasmánynál tanult kérdőszók segítségével teszünk fel kisebb latin kérdéseket, amelyekben a fiúk a kérdőszó helyére a megfelelő nevet teszik, igy pl. Ubi sunt caprae? In area casae? Quid edunt gallinae? Frumentum. stb. Majd a szók latin alakjáról kérdezve a magyarra, előkészítjük, majd el is végezzük a retroverziót.

A „Casae area" c. olvasmány tárgyi és grammatikai feldolgozása. Az „ismertető" definíciója.

Mikor igy tárgyilag végeztünk az olvasmánnyal, áttérünk a nyelvtani feldolgozásra és kiíratjuk a szavakat a következő csoportokban:

1. *Főszók*: edunt, currunt, sedet, edit (az előbbi olvasmányból idevéve: regit, habitat, est) és végül: sunt. Csoportosítunk egyes és többes szám szerint: (a sorrendet itt már a későbbi felosztás szerint így állapítva meg:) habitat, sedet, regit, edit, est; edunt, currunt, sunt. Hogy a *t* az egyesben jel, azt már az előző fejezetből ismerik, itt tehát azt figyeltetjük meg a fiúkkal, hogy milyen hang áll a *t* jel előtt. Rájönnek, hogy *a, e, i, s* hangok, de hogy ezek minek a véghangjai, azt itt még nem mondjuk meg. S ezek után az analógia alapján magok a fiúk fognak alakokat kitalálni, mert ha currit egyesnek currunt a többese, könnyű szerrel kitalálják, hogy regit-nek regunt, edit-nek edunt; az ügyesebbek pedig ennek alapján habitat, sedet alakoknak megfelelő többest is tudják képezni.

2. *Alanyok:* caprae, gallinae, porci, columba stb. (az előbbi olvasmányból idevesszük: villa, dominus, agri, clivi alakokat.) Mindegyiknek megmondatjuk a sing. nominativusát, amit különben már a kép szemléletéből is tudnak, illetve plurálisát, amit az előfordult minták után képezni tudnak s a kettőt egymás alá írjuk tehát: capra, gallina, porcus, ager, clivus; villae, domini stb; ager-hez ismerünk már hasonlót: magister, többesét tehát agri analógiájára könnyen kitalálják, hogy magistri. És most összehasonlítást teszünk a) capra és caprae alakok közt és vizsgáljuk, mi a kettő közt levő különbség. A hangok száma mindkettőben ugyanannyi (5), itt tehát jel nem lehet, de van *ismertető*, az „e" betű, amely az *a* betűvel egy hangot képez, és azt alá is húzzuk megkülönböztetésül a jel vastag aláhúzásától egy kis félkarikával (⌣) s ezentúl az ismertetőre mindig ezt a jelet használjuk. Általában *azt tartjuk ismertetőnek, mely a szóban a tő véghangja helyén áll vagy azt megnyújtja.* E definíció betanultatására is ugyanaz áll, amit fentebb a jelről mondottunk (l. 18. lap.) Capra (sing. nom.) — caprae (plur. nom.) mintájára aztán megcsináltatjuk az eddig tanult összes *a* végű szavaknak plur. nominativusát is. b) Összehasonlítást teszünk porcus és porci alakok közt és keressük, hol találjuk meg igazában a jelt. Porcus szóban 6 hang, porci-ban 5 hang van, a több tehát a porcus szónak az *s* betűje s így ez a jel, míg a porci-ban az *i* csak ismertető, mert ez áll a szóban a jel véghangja helyén. Ezen mintára aztán az összes előzőleg előfordult *us*-végű szavak plur. nom.-át képezzük s a diáriumba be is íratjuk. Ép úgy az előzőket is. c) Egybevetjük az ager szót az agri alakkal s mivel úgy találjuk, hogy mindkettő ugyanannyi hangból áll, jelet nem veszünk észre, azonban az agri alak *i*-je ismertető lesz. Ennek alapján képezzük s a diáriumba is beíratjuk minister, magister szavak plur. nom.-át is.

3. *Tárgyak:* frumentum, (az előbbiből felfrissítjük brassicam, villam, casam.) Alájok íratjuk mindegyiknek a sing. nom.-át, s míg a három utolsóra felelevenítik a fiúk az első olvasmányból tanult ismereteiket, hogy t. i. az acc. jele *m*, addig itt azt látják, hogy az accusativus ép olyan, mint a nominativus, ennél többet azonban nem mondunk, okát még most nem érintjük. Elővesszük ezután tectum, aratrum (a képen) s a közéleti szavakból tanult *um* végűeket s mindegyiknek megcsináljuk frumentum szerint a sing. accusativusát.

4. Összegyűjtjük ezután a hol? (ubi?) kérdésre felelő hatá-

rozókat: in area, in tecto, amelyeket most még mindig egynek veszünk s amelyekre újabb dolgot még most sem állapítunk meg, mint az 1. olvasmánynál.

5. Utoljára marad a *birtokosjelző*, amilyenre eddig még nem kérdeztünk, mert nem fordult elő, de a melyre a főszóból nem is lehet kérdezni. S most így kérdezünk reá: kinek a? cuius? s felelünk: casae, s ezt elnevezzük a birtokosjelző alakjának, latinul *genitivusnak*. Ezt az alakot is egybevetjük a sing. nom.-al s megállapítjuk, hogy ugyanannyi hangból áll mindkettő, tehát jele ennek sincs, hanem csak ismertetőről lehet szó (az *ae*-ben az *e*), mert addig minden betű egyezik, ez pedig csak betűben több, de hangban nem s mint hang amannak utolsó hangjától mégis különbözik. S idáig jutva, az *a* végű főnevek singulárisában 3 (nom. acc. gen.), a pluralisában 1 (nom) alakot tudunk már összeállitani, az *us* és *er* végűek 2 (sing. és plur. nom.), az *um* végűeknek szintén 2 (sing. nom. és acc.) alakját ismerjük.

6. A copia verborum-ot gyarapítják a még nem elemezett következő szavak: quoque, ibi, sed, non.

III. **Personae.** Ez az olvasmány egészen hozzáfűződik a képhez. Megismerjük belőle a gazdát, az úrnőt, a majorost és a majorosnét. Azonfelül itt már egy kis kultúrképet is kapunk, ha összehasonlítjuk a szolgaszemélyzet nevét az úréval és feleségéével. A szolgák neve ugyanis görög, ami könnyen érthető, ha meggondoljuk, hogy Pompeji körül beszéltek görögül és ha a gazda a latinon kívül görögül is tudott, arra fiát is megtaníttatta görög rabszolgával, akit műveltsége miatt igen megbecsültek. A szavak betanítása nehézséget nem okoz, eszköze lesz a kép, tábla s a diárium. A fordítás is könnyen megy; előfordul ugyan itt már a *habet* ige is, annak jelentése azonban itt „tartja“ lesz. Különösebb nehézséget csupán az *est* copula okoz, azonban ezt a nehézséget enyhíti az a körülmény, hogy ugyanebben az olvasmányban hatszor fordul elő s így alkalma nyílik a tanárnak azt jól begyakoroltatni és megértetni a fiúkkal, hogy a latin állítmányban mindig van igei rész.

A „Personae“ c. olvasmány tárgyi és nyelvtani feldolgozása.

Az olvasmány lefordítása után rátérve a grammatikai feldolgozásra, csoportosítjuk 1. *a főszókat:* sedet, habet, est, stant. Új tanúlságot ebből nem meríthetünk, de annál többet 2. *az alanyokból:* Tullia, filiolus, Linus, Lygia; továbbá idevesszük: dominus, servus, vilicus, minister, magister, domina, serva, vilica stb szavakat. Csoportosítunk *jelentés szerint:* a) filiolus, Linus, dominus, servus,

vilicus, minister, magister mind férfit jelentenek, el is nevezzük ezt *hímnemnek* s megmondjuk a nevét latinul is: genus *masculinum*. Egyúttal megállapíttatjuk, hogy ennek végződése *us, er* s így rávezetjük őket, hogy ilyen végződésénél fogva ager is hímnemű. b) Tullia, Lygia, domina, serva, vilica mind nőt jelentenek s azért az ilyen szavak neme a *nőnem* (genus *femininum*) s mivel mindezek végződése *a*, könnyen rávezethetők arra, hogy schola, tabula stb. szók hasonló végződésök miatt szintén nőneműek. Mivel azonban schola, tabula ép úgy nem jelentenek nőt, mint ahogy ager nem jelent férfit, az élénkebb eszű tanulót gondolkodása, a többit az arra irányított érdeklődés felvilágosítja, hogy a nemet a latinban részint a jelentésből, részint a végződésből kell megállapítani, amit főleg magyar fiúnak tudni azért szükséges, mert ilyesmi az ő nyelvében elő nem fordul. c) Ezek megállapítása után kérdést teszünk, hogy az említett *us, er* és *a* végű szavakon kívül ismernek-e még más végződésű szavakat is? Rájönnek ekkor, hogy ismernek még *um* végűeket is: frumentum, fundamentum, templum, claustrum, theatrum stb. Mivel pedig ez a végződés: *um* nincs benn sem a hím-, sem a nőneműek sorában s e kettőnél több természetes genus nem is létezik, e fentebbi kettőbe nem illő szavak számára felveszünk egy harmadik csoportot, amelyet azonban nem tekinthetünk egészen külön nemnek, hanem az előbbi két nem negatiójának, amit különben a latin terminus egészen pontosan kifejez, a mikor *neutrum*-nak, vagyis az előbbi kettő közül *egyik sem*-nek nevez. El is nevezzük magyarban mi is a *neutrum* szónak megfelelőleg: *sem hímnemű, sem nőneműek*nek az ilyen szavakat, hogy ezzel az elnevezéssel is hozzájáruljunk ahhoz, hogy egy sem képzésileg, sem értelmileg nem helyes magyar szót: a *semleges* nevét a nyelvészetből kiküszöböljük.

Ezek után kiíratjuk 3. a *tárgyat*: filiolum; aláírva a nom.-át, megállapítjuk, hogy a filiolum alakban az *m* a jel, de a filiolus alakban is van jel, az *s*, mert ezek mindegyike a szó tövén kívül van. Gyakorlásul képeztetjük most az eddig tanult *us* és *er*-végű szavak ezen casusát. 4. *Határozók*, illetve praepositiós esetek: in saxo, in gremio, ante Tulliam. Ismételjük a magyar és latin határozók közti különbséget. 5. *Birtokosjelzők*: villae, Marci, Tulliae. Villae és Tulliae már ismert alakok. Vizsgálat alá véve a Marci alakot, aláírjuk a Marcus nom.-t és megállapítjuk, hogy a jel „*s*“ Marcus alakban fordul elő, míg a Marci-ban az *i* ismertető, ezt

tehát kis félkarikával húzzuk alá. Megcsináltatjuk az us és er-végű szavaknak sing. gen.-t és ebből észre fogják venni, hogy a sing. gen. olyan, mint a plur. nom. Ezzel aztán az *us-er*-végű szavaknak szintén 4 casusát (sing. nom. acc. gen; plur. nom.) fogják ismerni, mint az *a* végűeknek.

Végezetül a tanult kérdőszók segítségével ilyenféle latin kérdéseket teszünk: Quis est Linus? Vilicus. Quem habet Tullia in gremio? Sextum stb., s ezzel aztán igen élénkké s közvetetlenné tesszük tanításunkat.

IV. **Puer et puella.** Fordítás előtt a szavakat a képen gyakoroltatjuk, miközben megállapítjuk az értelmi különbséget puer = fiú és filius = fia, puella = leány és filia = leánya közt. Fordítás közben, amelyet elemzés alapján eszközlünk, még mindig gyakoroltathatjuk a copulát; ennek végeztével a tanult alakokból csináljuk a retroverziót.

A grammatikai feldolgozás során kiíratjuk 1. a *főszókat:* dat, currunt, stant, stat, dant, est, az előbbiekből bevesszük a tárgyalásba sedet—sedent, regit—regunt alakokat. Jelentésöket elmondatva csoportosítunk egyes és többes szám szerint, majd az egyes és többes számot összehasonlítva, azonkívül ami e kettőben közös, a többit aláhúzatva, az igéknek két csoportját kapjuk: a) rövidebb személyjellel: da*t*—da*nt*, sta*t*—sta*nt*, sede*t*—sede*nt*, és b) hosszabb személyjellel: curri*t*—curru*nt*, edi*t*—edu*nt*, regi*t*—regu*nt*. Vagyis a rövidebb személyjel: *t*, *n-t*, a hosszabb *i-t*, *u-n-t* s ami ez előtt áll, az az igében a *tő*. Est-sunt alakokat vizsgálat alá még mindig nem vesszük, hanem külön tartjuk.

A „Puer et puella" c. olvasmány tárgyi és grammatikai feldolgozása.

2. *Alanyok:* puer, puella, Glaucus, Lesbia, gallinae, caprae, filius, filia. Rajtok uj dolgot nem tanulunk, hanem jelentésöket elmondatva deklinálhatjuk őket a már tanult 4 casussal.

3. *Tárgyak:* brassicam, frumentum, cibum. Új megfigyelést nem tehetünk, hanem ismételjük az *m* jellel és a jel nélkül képezett accusativusokat.

4. *Részeshatározó* itt lép fel először s mindjárt a plurálisban: capris, gallinis. Mindkettőnek sing. nom.-át aláíratva, az összehasonlításból megállapíthatjuk, hogy az *s* jel, (mert ezzel több van a tőnél, hogy azonban mi a tő, azt majd csak később absztraháltatjuk), az *i* pedig ismertető. Ezt a casust aztán elnevezzük latinul *dativusnak* s megmondjuk, hogy a *cui?* kinek? minek? és *quibus?* kiknek? miknek? kérdésre felel meg. Akiknek módjokban

állott a József nádor szobrán levő latin feliratot annak idején letárgyalni, azok előtt a dativus (Josepho, palatino) alakja már ismeretes s ha ezek mintájára megcsináltatják az *us*, *er* végűek sing. dat.-át és a capris, gallinis analógiájára kiegészítik a többes számmal, valamint az *a* végűek sing. dat.-val: a caprae, gallinae alakkal, akkor azt érik el vele, hogy úgy az *a*, mint az *o* tövűeknek hat alakját ismerik már.

Azonban a capris, gallinis alakokhoz tartozó sing. dativus kiegészítésével azért is kár megrontani az indukciót, mert azok, akik a József nádor szobrán levő feliratot le nem tárgyalták, úgy sem ismerhetik az *o* tövűek sing. dativusát sem s így az *a* és *o* tövűek teljes declinatióját csak nem állíthatják össze a 9. olvasmányig, ahol meg úgyis előfordulnak a familiae, viro, servis, tehát az itt hiányzó alakok. Lehet s kell is néha kiegészíteni alakokat, de csak igazi szükségből, a mikor a tanár, aki jól tudja, hogy ez vagy az az alak az olvasmányokban elő nem fordul, kiegészíti logikusan a hiányzó alakot. Itt azonban legfeljebb csak egy okot lehetne felhozni a capris, gallinis dativusoknak singularis alakjokkal való kiegészítésére s ez az, hogy a magyarból latinra fordítandó mondatokban előfordul a tyúknak = gallinae alak. Ha tehát itt ezt a kiegészítést (amit e mondatnak a fordításból való kihagyásával el lehet kerülni) megtesszük s az *o* tövűek sing.- és plur. dativusával a 9. olvasmányt bevárjuk, akkor tanítványaink előtt az *a* tövűek 6, az *o* tövűek 4 alakja ismeretes már.

5. *Határozók*: praepositiós főnevek ubi? kérdésre: prope Glaucum, ab dextera, ab laeva, in area. Quo? kérdés itt jön elő első ízben: ad Lesbiam. A magyar határozók kifejezésmódjával való összehasonlításból azonban újabb eredményt még most sem vonunk le.

6. *Birtokosjelzők*: vilici, Lini, Lygiae, új okulás híján alkalmasak a birtokosviszony kétféle szórendjének begyakorlására.

Mindezek után élénk beszélgetést folytatunk, alkalmazva az újabban tanult kérdőszavakat is.

V. **Portae et fenestrae.** Mindenekelőtt a kép éles analízist követel. Ennek nyomán rájönnek a fiúk, hogy a porta nagy, a fenestra pedig kicsi. S ha ennek okát akarjuk velök megértetni s a római házak kis ablakait a mi nagy ablakainkkal egybevetni, akkor az itáliai coelum sajátságát kell feltüntetnünk, amely mellett

ott egy kis résen át is több fény hatolhatott be a szobába, mint nálunk kevésbbé napos éghajlat mellett a nagy ablakokon keresztül. A fordításban már előfordul a melléknév is, amelynek vége itt mindig olyan, mint a jelzett főnévé. A melléknév lefordításában mindíg a latin nyelvtényből indulunk ki s ezt: „ante portam magnam" igy fordítjuk: „a kapu előtt a nagy előtt", majd átalakítjuk magyaros gondolkodás szerint is: „a nagy kapu előtt" Ugyanígy a többit is. Multae fenestrae = ablakok a sokak, amellyel szembeállítva a magyaros kifejezést, a tanulók maguk vonják le a két nyelvhasználat különbségeire a szabályokat. Majd a latin kifejezéseket gyakoroltatva előkészitjük a retroverziót.

A „Portae et fenestrae" c. olvasmány tárgyi és nyelvtani feldolgozása.

A nyelvtani feldolgozás során kiiratjuk:

1. *A főszókat*: sedet, st[illegible] videmus, est. Az egyes 3-ik személyt kiegészitjük a többes 3. személlyel: sedent, stant, sunt. Új alak: videmus, aláiratva videt alakot, megállapitjuk, hogy míg videt-ben *t* a jel (mint fentebb láttuk,) addig videmus-ban a *m-u-s* és ennek mintájára megcsináltatjuk az előbb tanult rövidebb személyjelű igék plur. 1. személyét: sedemus, habemus, stamus, damus stb.

2. *Alanyok:* porta, Tullia, Cornelia, amica, fenestrae, murus. Mivel új megfigyelést nem tehetünk, kiegészitjük az egyeshez a többest s megfordítva s gyakoroltatjuk a genus felismerését, meg a tanult alakok deklinálását.

3. *Tárgyak*: agrum, murum. Nincs ugyan rajtok semmi újság, de azért összegyűjtjük s jelentésöket megmondatjuk.

4. Összegyüjtjük a *jelzős kifejezéseket:* ante portam magnam, in saxo quadrato, in parva porta, multae fenestrae, per apertam portam, super altum murum. Elmondatjuk jelentésöket kiindulva a latin nyelvtényből, ugy mint a fordításnál s ebből azt a következtetést meritjük, hogy a latin a melléknevet külön önálló szónak veszi, amelyet úgy hajlít, mint a főnevet, míg a magyarban a melléknév nem önálló szó. Azonfelül ezen melléknevek mind olyan végződésüek, mint a főneveik, ezt is meglehet itt figyeltetni. Multae fenestrae-nek a latin nyelvtényen alapuló lefordítása s ennek a magyaros gondolkodás szerinti kifejezéssel való összehasonlítása azt mutatja a fiúknak, hogy a magyar és latin közt e tekintetben számhasználati különbség van. A melléknévnek a főnévvel való kapcsolatára diktálunk is nekik példákat a szókincsből a diáriumba: porta magna, murus altus, templum parvum, stb., de a

congruentiát itt még nem tárgyaljuk, csak érzékeltetjük. Azonban ezt az érzékeltetést én arra használtam fel, hogy a fiút öngondolkodása (s nem a preparáció) útján vezessem a melléknév háromvégződésű voltának felismerésére. Kiindultam tehát a porta magna-ból s ezt a melléknevet próbáltam hozzátétetni a másik két főnévhez így: nagy fal, nagy templom, alkalmazva itt is a latinos gondolkodást, azaz hogy könnyebb kitaláltatás okáért a főnevet előre tegyem: a fal a nagy, a templom a nagy s a fiú, aki eddig mindössze annyit tud fentebbi megfigyelése útján, hogy a melléknév olyan végződésű, mint a főnév, anélkül, hogy előre magnus 3 alakját betanultattam volna, gyakorlata alapján egészen biztosan mondja meg latinul: murus magnus, templum magnum. S most (mert ezt a táblára is írtam magyarul és latinul) a magyar „nagy" alakot kérdezve s annak latinban levő 3 alakjára rámutatva, kihoztam a tanulóval magával, hogy nagy = magnus, magna, magnum S mivel már a genusokat s a latin melléknév önálló voltát ismerik, könnyen rávezethettem őket arra, hogy mire való a latin melléknév e három alakja. Ugyanígy megcsináltattam, illetve kimondattam velök az olvasmányban előforduló összes mellékneveket így három végződés szerint és megállapodtam a fiúkkal, hogy ezentúl minden melléknevet így kell nekik kiejteniök. Súlyt helyeztem arra, hogy a tanulók a latin melléknév trifurkációjának ismeretére saját szellemi munkásságok árán jussanak s ne kész eredmény gyanánt kapják, annál is inkább, mert a melléknév ezen sajátossága a magyarban elő nem fordul. Végül megmondjuk, hogy a melléknévre igy kérdezünk: qualis? quale? milyen? quales? qualia? milyenek?

5. *Birtokosjelzők:* areae, casae új anyagot nem nyújtanak.

A feldolgozást követő *colloquiumokban* különösen olyan kérdéseket tegyünk, amelyekben a melléknév állítmányi kiegészítői és jelzői szerepe közti különbséget szemlélhetik a fiúk.

VI. **Vestimenta.** Ennél az olvasmánynál ismételten a képet kell előre jól megfigyeltetni. Megismerkednek itt a fiúk a rómaiak ruházatával, látni fogják, hogy a férfinek ruházata a toga és tunica, a nőé pedig a tunica és palla. Majd kérdést teszünk, hogy mi a különbség a férfi és nő tunicája közt? A kép alapján megmondják, hogy a férfi tunicája rövid, a nőé pedig hosszú. Megállapíttatjuk egyúttal a különbséget a férfi togája és a nő pallája közt s úgy találják, hogy a férfi togája azért hosszú, mert tunicája rövid,

A „Vestimenta" c. olvasmánytárgyi és grammatikai feldolgozása.

a nő pallája pedig azért rövid, mert tunicája hosszú s így a két ruhadarab egymást kiegészíti.

A különböző színeket a képen erősen szemügyre kell venni. Talán feltűnik a tanárnak, hogy a zöld szín kifejezésére meglehetősen szokatlan szót használ a könyv szerzője t. i. prasinus, a um melléknevet, pedig itt épen ez a helyes, mert míg a közönségesen használt viridis melléknév a természetes zöldet, pl. a fa lombjának zöld színét jelenti, addig prasinus a festett zöldet fejezi ki s mivel itt a ruha zöld színéről van szó, világos, hogy viridist használni nem is lehetne.

A fordításnál, mint előbb is, mindig a latin nyelvtényből kell kiindulni, igy tehát ezt a mondatot: „tunica crocea induta est" igy fordítjuk: sárga tunikával (majd: tunikába) van öltözve; toga fusca amictus est = sötét togával van borítva = sötét togába van öltözve; calceos habet = cipőket tart birtokában = cipői vannak neki. Vagyis ha latin nyelvet akarunk tanítani, a latin formákat kell a magyar fordítással megközelíteni s csak ezek után térünk át a helyesebb magyarságra, megállapítani a két nyelv gondolkodása közt levő különbséget. A szöveg lefordítása után a latinból kiinduló kérdezéssel megvetjük az alapját a magyar-latin fordításnak.

A grammatikai feldolgozásban 1. a *főszóknál* a csoportosítás nem ad új tanulságot. Habet ige jelentését itt különböző példákon gyakoroltatjuk: calceos habet, pallam habet, togam habet stb. Induta est, amictus est-ben az első rész itt melléknév gyanánt szerepel: öltözött (öltözve) van, borított (borítva) van.

2. *Alanyok*: vestimenta, Tullia, Lygia, Lesbia; Glaucus, togae, tunicae. Az első kivételével a többi mind ismerős. Vestimenta alakot vizsgálva, összehasonlítás okáért aláírjuk a sing. nom.-t és megállapítjuk, hogy a jel a sing. nom.-ban van, az *m*, míg a többesben jel nincs, csak ismertető, t. i. az *a* és mivel előzőleg frumentum alakot ismerik két jelentésben: gabona (nom) és gabonát (accus.), tehát könnyen felismerik, hogy a sing. acc. olyan, mint a sing. nom. s most ezt az analógiát alkalmazva a többesre, könnyen rávezethetjük a fiúkat a többes accusativus kimondására.

3. *Tárgyak:* calceos, tunicam, pallam. A két utóbbiban már felismerik az acc. jelét, a calceos alakban pedig összehasonlítás útján megállapíttatjuk, hogy az *o* ismertető, (mert a tő véghangját megnyújtja), az *s* pedig jel és ugyanezen plur. acc.-ból egy kis kiegé-

szítéssel megcsináltatjuk az *s* jel alapján a tunicam, pallam alakokból is: tunicas, pallas. Az *a* tövűek plur. acc.-ának ilyetén módon való kiegészítése itt azért indokolt, mert a 13. olvasmányig (fistulas) ilyesmi nem fordul elő, pedig módszerünk már a 9. olvasmánynál összeállítja az *a* és *o* tövűek teljes declinatióját.

4. Új elemző kérdéssel rájövünk egy új alakra, az ablativusra is ilyformán: Mivel (mibe) van öltözve Tullia? Mivel (mibe) Marcus? Felelet: togā, tunicā. Alájok íratva a sing. nom.-t és azzal összehasonlítást téve, könnyen rájönnek a hosszúságbeli különbségre és így ez a hosszúság *ismertetője* lesz ennek az új alaknak, amelyet, mivel a latin a határozókat szokta vele kifejezni, elnevezünk *határozói alaknak*, latinul *ablativus*nak s hozzátesszük, hogy rá így kérdezünk: quo? qua? quo? kivel? mivel? quibus? kikkel? mikkel?

És mivel az ablativus előfordultával most már mindegyik casus előfordult, összegyűjtjük őket s amit eddig alakoknak neveztünk pl. alany alakja, tárgy alakja stb, most az általánosan elfogadott terminológiához alkalmazkodva elnevezzük *eset*-nek, latinul *casus*-nak és megállapítjuk a casusok sorrendjét. A gyakorló főgimnáziumban a sorrend ez: 1. nominativus, 2. accusativus, 3. ablativus, 4. dativus, 5. genitivus. E sorrendben a mondattani kategóriák élesebben vannak kifejezve, mint az egyéb nyelvtani tankönyvekben használt sorrendben; de meg e sorrend előnyös voltának racionális okai is vannak. Az accusativus ugyanis sok névnél egyforma a nominativussal. Az accusativushoz aztán legközelebb áll az ablativus, mert csak e kettőhöz járul praepositio, meg aztán az ablativus a cselekvés újabb kiinduló pontját képezi, különösen szenvedő igéknél; azután külön kiinduló pontot képez a cselekvés számára a dativus, s legutoljára azért való a genitivus, mert egyedül arra nem lehet a főszóból kérdezni.

E sorrend helyett azonban egységes eljárás okáért lehet használni minden intézetben az ott már megállapított casus-sorrendet, vagyis itt — bár e sorrendnek tudományos az alapja — lehet helye megalkuvásnak is.

5. Összegyűjtjük az eddig előfordult összes *praepositiós főneveket:* in villa, inter clivos, circum casam, in area, in tecto, in saxo, in gremio, prope Glaucum stb. s megállapítjuk, hogy a határozó jelét a latinban, mert mindig a név előtt jár, elüljárónak, latinul *praepositiónak* nevezzük. Majd vizsgálat alá vesszük, hogy

mennyiben változtatta meg a latinban a praepositio a név alakját, mert a magyarban sem a rag, sem a névutó nem változtatta meg. S itt könnyű dolgunk lesz, mert a tanulók a nevek casusait jórészben már ismerik s rájönnek, hogy clivos, casam, Glaucum stb. accusativusok, villa, area stb. ablativusok s mikor ebből rávezettük őket, hogy a praepositio csak acc.-al vagy abl.-al jár, akkor térünk a saxo, gremio, tecto alakokra, amelyekről az előtte álló praepositio, meg az előbbi abstrakció segélyével egész biztosan megmondják, hogy ablativusok. Mivel tehát itt jön elő első ízben az *o* tövűek sing abl.-a, a nom.-al való összehasonlításból megkeressük, hogy jel vagy ismertető van-e a sing. abl.-ban. Aláírva a nom.-t, rájövünk, hogy a sing. abl.-ban ismertető van, még pedig az *o* hosszúsága az. S így itt már ismerünk az *a* tövűekből 8, az *o* tövűekből 6 alakot.

6. Kiiratjuk a *jelzős főneveket*: tunica crocea, calceos croceos, tunicam caeruleam stb; mindezeknek jelentését a latin nyelvtény alapján elmondatva, majd kérdezve a melléknév számára, nemére s esetére, megállapítjuk, hogy a melléknév hogyan igazodik a főnévhez (genus, numerus, casus.) Ezt az igazodást elnevezzük *congruentiá-nak*. Majd itt összeállítjuk az eddig tanult összes háromvégű mellékneveket s főneveket is teszünk hozzájok, de ez csak a congruentia gyakorlására szolgál, együtt a kettőt még nem deklináljuk.

A feldolgozást a kérdőszók segítségével való latin kérdezés és felelet zárja be.

VII. **Quot sunt?** Ez az olvasmány a kép szemlélete s az előbbi fejezetek alapján játszva elvégezhető, mert már ismerik a tárgyak neveit mind s a hónapok nevei után egypár számnevet. Ebből ahhoz megtanulják unus, duo és tres igazodását főnevéhez, 4, 5, 6 számneveket latinul, a számnevek mellett a pluralis használatát (amit különben multae fenestrae mellett is tanultak). Mivel mindezt a megfigyelést az olvasmányi órában is elvégzik, külön nyelvtani óra tartása szükségtelen.

A „Quot sunt" c. olvasmány tárgyalása.

VIII. **Tullia, Linus et Lygia** itt egy beszélgetéssel van dolgunk, amelyet már eleve úgy dolgoztatunk fel, hogy azt könyv nélkül is betaníttathassuk. Leírást betanultatni ugyanis nagyon nehéz, míg az ilyen kis beszélgetés könnyebb lesz, mert érdekelni fogja a fiúkat, ha a szerepeket nekik a tanár kiosztja s maga is vesz belőle egyet. A tanár rendszerint a legkisebbet veszi, mert

A „Tullia, Linus et Lygia" c. olvasmány tárgyi és nyelvtani feldolgozása.

neki az egészet figyelemmel kell kisérnie s ha valamely fiú megakad, szerepének 1—2 szavát magyarul mondva útba kell igazítania, ha pedig annyi az útbaigazításra nem elég, rendesen jelentkezik egy másik, aki folytatja, aki tehát helyette az osztály nevében beszél. Fordítás előtt tárgyaljuk velök a frázisokat: habet oculos pulchros = szép szemeket tart birtokában, majd magyarosan: szép szemei vannak; mivel ez a kifejezés az olvasmányban háromszor is előfordul, jól be lehet gyakoroltatni; továbbá „quattuor annos natus", natus magyarázatánál megmondjuk, hogy natus magyarul annyit jelent: született s hogy ez után a latin úgy gondolkodik: hány év óta, amire így felelünk: quattuor annos: 4 év óta, vagyis az egész kifejezés = négy év óta (éve) született, vagyis négy éves Nemzetiségi vidéken különben ezt könnyen megértethetjük a: „vier Jahr alt" kifejezéssel, amelyben a vier Jahr megfelel a latin quattuor annos-nak, vagyis az accusativus azt fejezi ki, hogy mióta? s mennyi ideje múlt annak, hogy született; az „alt" meg annyi, mint a latin natus. Ezután e kifejezés begyakorlásául elmondatjuk minden fiúval latinul, hogy hány éves: pl. ego Christophorus Festetics duodecim annos natus sum és így tovább. Az ego sum újság ugyan a mi fiaink előtt, mert a lipótvárosi bazilika latin feliratát nem tanulták, azonban itt velök már csak azért is meg kellett ismertetnünk azt, mert a magyar-latin mondatok előhozzák. Ilyen előkészítés után a fordítás és elemezés közben a többi szó betanítása elég könnyen megy. Ha már aztán jól tudják fordítani, magyarul is elmondatjuk velök s kisebb változtatásokat téve rajta visszafordíttatjuk.

A grammatikai tárgyalásnál ebben és a következő olvasmányokban az ige mindinkább előtérbe nyomul és ennek a feldolgozása igényli a legtöbb figyelmet és fáradságot. Kiíratjuk tehát 1. *a főszókat:* salve, apporto, habet, dicit, dicebat, amas, amo, credo, habebit, erit, est. A főszók jelentéseinek elmondatásánál azt tapasztaljuk, hogy itt már jelen, mult és jövő alak is előfordul, azért ezt az alkalmat meg kell ragadnunk a) az actio és tempus fogalmának nem ugyan magyarázatára, hanem csak sejtetésére. És e kérdésben magának a tanárnak a saját álláspontja védelmében intranzigensnek kell lennie s ha az actiók tanának helyességéről meg van győződve, akkor ahhoz ragaszkodnia kell még akkor is, ha azt a párhuzamos osztály tanára nem úgy tanítja. Ebbeli eljárásunk kezdete pedig az lesz, hogy megkérdezzük a fiúkat, hogy

a kis iskolában hogyan nevezték el az ilyen igei alakokat?: hozom, mond vala, lesz neki stb. Erre a tanulók sokféle feleletet fognak adni: jelen, mult, félmult, jövő stb, mire őket felvilágosítjuk, hogy az, amit ott tanultak, mind helyes, de mégsem elegendő. Az időt illetőleg pedig, amit latinul el is nevezünk *tempusnak*, megállapítjuk, hogy nincs több idő, csak 3: jelen (praesens), mult (praeteritum), és jövő (futurum). Majd gondolkodásoknak célunkra irányítására ilyenféle példákat mondunk nekik: „A szorgalmas tanuló elvégzi kötelességét". Megkérdezzük, milyen időben van az állítmány? Jelennek fogják mondani. Ekkor aztán azt kérdezzük, hogy az a szorgalmas tanuló, aki csak a jelenben végzi el a kötelességét? Ebből rájönnek, hogy az a szorgalmas tanuló, aki a jelenben, a multban, a jövőben is elvégzi kötelességét, tehát ez a dolog nemcsak most van így, hanem úgy volt s úgy is lesz. Vagy: „Isten megsegíti a jókat". Mikor? A jelenben. Csak a jelenben segíti meg? Nemcsak, hanem a multban, a jövőben is. Továbbá: „Szép időben sétálok" „sétálok" jelen? Lehet az is, ha hozzáteszem „most", de lehet jövő is, ha hozzáteszem: „majd".

Most tehát annak bizonyítására, hogy ez a „sétálok" nem idő (tempus), hanem a cselekvésnek egyik állapota (actio), elsétálok többször a fiúk előtt, miközben megkérdezem őket: Mit csinálok? „Sétálok" fogják felelni a fiúk. Majd sétálás közben hirtelen megállok s kérdezem, hogy eddig mit csináltam? „Sétáltam" lesz a felelet. Végezetül fogom a kalapot, pálcát és el akarok menni s kérdezem, hogy most mit csinálok? „Sétálni fogok vagy akarok" lesz a válasz. Ebből aztán rávezetjük a fiúk értelmét, hogy a „sétálok" folyamatos dolog (actio imperfecta), amelyből csak akkor lesz jelen, ha hozzáteszem vagy hozzágondolom „most", mult akkor, ha odatesszük „vala", s jövő akkor, ha odatesszük: „majd".

Vagy egy másik példa ugyanennek a szemléltetésére: Fogom a tollat és úgy teszek, mintha írnék. Ekközben kérdezem a fiúktól, mit csinálok? „Irok" mondják ők. Most leteszem a tollat s kérdezem, hogy eddig mit csináltam? „Irtam" felelik a tanulók. Vagy kezembe veszem a tollat, bemártom s kérdezem tőlök, mit akarok csinálni? „Irni akarok" felelik rá. Az a fentebbi „irok" tehát magában nem fejez ki időt, hanem a cselekvés folyamatos állapotát, időt akkor fejez ki a magyarban és pedig jelent, ha hozzáteszem „most", multat, ha odarakom: „vala" s jövőt, ha kiteszem vagy odagondolom: „majd", így tehát a folyamatos cselekvés e 3 idejét így

nevezzük el: jelenre nézve folyamatos történés (praesens imperfectum), multra nézve folyamatos történés (praeteritum imperfectum), jövőre nézve folyamatos történés (futurum imperfectum). A multra nézve folyamatos történés megértetésére könyvünk valóban jó példát hoz fel a: „quattuor annos natus non multa verba *dicebat*"-mondat állítmányában, mert ez a cselekvés mult ugyan, de nem befejezett a cselekvés, tehát folyamatos, mert a négy éves kor sokáig tart.

b) Ezek után a praesens imperfectum 6 alakjának összeállításához fogunk. Az olvasmány erre a következő alakokat nyújtja: amo, amas; amat-amant alakokat dat-dant tanult alakok mintájára könnyen képezik; videmus rövidhangzós ige mintájára megcsinálják amamus-t s igy csak egyet kell kiegészíteni: amatis, amit annál is inkább megtehetünk, mert az indukciót nem szabad végletekig vinni.

Most sorrendbe állítva ez alakokat, megállapítjuk *személyjeleiket*. Kérdezve, mely betűk fordulnak elő minden alakban, rájönnek, hogy az „*a-m-a*", ezt tehát mint *állandó részt* elnevezzük *tőnek*, míg a többi arra való, hogy a személyt jelezze, azért neve *személyjel* s igy kapják a 2-ik személytől kezdve a következő személyjeleket: *s, t, m-u-s, t-i-s, n-t;* az első személyben ilyen mássalhangzó nem lévén, nincs is személyjel, az az *o* tehát u. n. *jelpótló*, amely ama tőhöz járulva és a két magánhangzó összevonva, hosszú *o*-t ad. Ennek mintájára aztán hajlíttatjuk do, sto, apporto alakjait is.

c) Ezen személyjelek alapján megcsináltatjuk sedet-sedent összes alakjait is a praes. impf.-ban, amit már azért is megtehetünk, mert a 4. olvasmány óta tudják a fiúk, hogy mind a kettő a rövidebb személyjelű igék csoportjába tartozik. Ép igy megcsinálják habet-habent alakjait is.

d) Credo előfordultával regit-regunt, currit-currunt stb. mintájára megcsináltatjuk credit-credunt alakjait, viszont credo mintájára regit, currit-nak rego, curro alakjait s igy a mássalhangzós töve praes. impf.-ának 3 alakját is megismertük.

e) Dicebat alapján megállapítjuk a praet. impf. *időjelét*. Kiegészítjük hozzá a többes számot: dicebat-dicebant, aláhuzatjuk a *nt-t* személyjelet (s ha ezt a praes. impf.-beli *i-t, u-n-t* személyjellel egybevetjük, láthatjuk, hogy a praet. impf-ban rövidebb személyjelek fordulnak elő). Majd kikeresteti a tőt: d-i-c, a többit:

e-b-a, kettős aláhúzással tesszük feltűnővé (ez lesz az időjel jelzése) s mivel ebből ismerjük meg ezt az alakot, azért elnevezzük *időjelnek*. Dicebat mintájára képezzük ezeket is: currebat, regebat; majd megpróbálva dat, habet, sedet alakokat is, minden valószínűséggel jól fogják képezni: dabat, habebat, sedebat alakokat is. S ha ez így sikerül, mindjárt meg is állapítjuk, különvéve a tőt s külön a személyjelet, hogy itt az *időjel b-a*.

f) Habebit-alakból megállapítjuk a rövidebb személyjelűek (a, e tövűek) futurum impf.-ának időjelét. Habebit alak személyjelére olyan, mint currit, regit, azért ezek mintájára egyszerre kitalálják a habebunt alakot is. Megfigyeltetve, mi a tő: h-a-b-e, s mi a személyjel: *i-t* és *u-n-t*, a fenmaradó *b*-t időjelnek tekintjük. Egyúttal itt még azt is észrevétethetjük, hogy míg fentebb a praet. impf.-ban a mássalhangzóstövű (a praes. impf.-ban hosszabb személyjelű) igék rövidebb személyjeleket vesznek fel, addig itt a rövidebb személyjelű (a, e tövű) igék hosszabb személyjeleket vesznek fel. Majd habebit-habebunt mintájára megcsináltatjuk sedebit-sedebunt, habitabit-habitabunt, dabit-dabunt, stabit-stabunt alakokat.

g) Különtartjuk est, erit, erunt alakokat, csak jelentéseiket tartjuk egyelőre számon.

A nevek csoportosításában ettől a fejezettől kezdve új szempont szerint járunk el, vagyis míg eddig mondatrészek szerint csoportosítottuk őket, most már *ezentúl beszédrészek szerint csoportosítjuk*, ami nehezebb dolog s főleg a határozó szókat bajosan fogják megkülönböztetni a kötőszóktól, azért ezentúl nagy türelemre lesz szükség. Tehát 2. *főnevek* nom.-ban: filius, filia, filiolus, poeta; acc.-ban: oculos, verba, annos, ingenium; abl. dat. nincs; gen. poetae, amelyeken új dolgot nem figyelhetünk meg. Előfordul azonban itt a *vocativus*: Sexte. Line, hozzátesszük a közéleti szavakból: amice, domine s összehasonlítva a sing. nom.-al kimutatjuk, hogy itt az *e* ismertető, de ez csak az *u-s* végűeknél van így, az *i* végű vocativusról azonban még hallgatunk.

3. *Melléknevek:* pulcher, pulchros, parvus, multa, natus (ezt is ideszámítjuk még) carus, magnum. Gyakoroltatjuk rajtok a melléknevek szokásos kiejtési módját, esetleg próbákat teszünk az egyeztetésre Pulcher-t a fiúk a *ch* miatt görög szónak fogják mondani, kijelentjük azonban, hogy tiszta latin szó, s azért van benne mégis görög mássalhangzó (ch), hogy ennek híján a szót pulcer-nek ne ejtsük ki.

4. *Névmások*: tu, meum, nostra, noster, meus, me, te, ego. Ezeket azonban még nem rendszerezzük, hanem jelentésöket elmondatjuk és majd egy későbbi összeállítás alapját képezik.

5. *A számnevek*: quattuor, duo már ismeretesek; duos alakot a teljes hajlítás összeállításánál felhasználjuk.

6. *Határozószók*: certe, tam, adhuc, nondum, postea.

7. *Kötőszók*: nonne? et, quoque, nam, non. E két utóbbi csoport a szóbőség emelésére szolgál.

IX. **Vilici et servorum officia**. Lefordítása nyelvi szempontból nem okoz semmiféle nehézséget. A mi a tartalmát illeti, a rabszolgák egymás közt való viszonyáról van benne szó. E tekintetben a rabszolgák foglalkozását össze lehet vetni a mi majori életünkkel s ebből az összehasonlításból az tűnik majd ki, hogy a római majori alkalmazottak a mieinknél nehezebb munkát is végeztek, így a közútak készítését, ami nálunk a megye feladata. A mondatokban minden egyes állítmány praeteritum imperfectum alakot tüntet fel, ami nagyon elősegíti annak megértését, hogy actio szempontjából praes. impf. és praet. impf. közt mi a különbség. Különben maga az olvasmány is szemlélteti a praet. impf. értelmét, mert itt mindenütt szokásról, a multban huzamos dologról van szó.

A „Vilici et servorum officia" c. olvasmány tárgyi és grammatikai feldolgozása.

A szöveg megértése, s bizonyos retroverziók és variációk után rátérünk a grammatikai feldolgozásra, amely tekintetben ez az olvasmány úgy a coniugatio, mint az *a*, *o*, tövű nevek alakjainak teljes kiegészítésénél bőséges anyagot nyújt az indukcióra. Egyúttal itt megállapodunk a fiúkkal, hogy ezentúl a tanár mindig megmondja az előforduló igék praes. impf.-át és a főnevek sing. nom.-át.

Kiiratjuk tehát 1. a *főszókat*: regebat, dabat, accipiebat, emebat, colebant, purgabant, irrigabant, reficiebant, parabat, coquebat, faciebat, muniebant. Elmondatva jelentésöket jól begyakoroltathatjuk a praet. impf. értelmét. Ezután kiegészítve minden igének a praes. impf.-ban egyes és többes 3-ik személyét s ott levő személyjeleiket vizsgálva, a praes impf. alapján megállapítunk 3 csoportot: a) *a*, *e* tövűek vagy *rövid személyjelűek*: da*t*-da*nt*, purga*t*-purga*nt*, irriga*t*-irriga*nt*, para*t*-para*nt*, (kiegészítve: habe*t*-habe*nt*, sede*t*-sede*nt*), vagyis a személyjel: *t*, *n-t*; b) mássalhangzóstövűek vagy *hosszabb személy*jelűek: reg*it*-reg*unt*, em*it*-em*unt*, col*it*-col*unt*, coqu*it*-coqu*unt* (csak látszólag magánhangzó az *u*, mert kiejtése: *v*, vagyis a személyjel: *i-t*, *u-n-t*; c) i tövűek (e

fokon ugyanis még nem teszünk különbséget hosszú és rövid *i* között, tehát mint ide sorozzuk) vagy *vegyes személyjelűek:* accipi*t*-accipi*unt*, reficit-refici*unt*, faci*t*-faci*unt*, muni*t*-muni*unt*, vagyis a személyjel: *t*, *u-n-t*. Egymás mellé állítva most a személyjeleket: I. (rövid): *t*, *n-t*, II. (hosszú) *i-t*, *u-nt*, III. (vegyes): *t*, *u-nt*. E három csoportba be kell illenie minden igének. S most már beosztjuk az es*t*-s*unt* alakot is, amelyet eddig külön tartottunk. Kérdezzük tehát, mi a közös mindkettőben? Az *s* Ami ezenkívül van, az a személyjel, tehát egyesben *t*, többesben *u-n-t* s így ennek alapján be is sorozzuk a vegyes személyjelűek közé.

Az első csoportbeli igék praes. imf.-ának mind a 6 alakját már tanultuk a 8. olvasmányban; most, hogy annak alapján a másik két csoport praes. impf.-át is betaníthassuk, előveszük itt újra a már összeállított amo, amas, ama*t*, ama*mus*, ama*tis*, ama*nt* alakokat s megfigyeltetve rövid személyjeleiket, azokat külön is elmondatjuk. Majd ezen mintára elmondatjuk a 9. olvasmány *a*, *e* tövű igéinek hasonló alakjait is. Nem szabad azonban az igék, (de meg a főnevek stb.) alakjainak elmondatásánál mindig ugyanazt a lélekölő egyformaságot követni a sorrendben, hanem folyvást változtatást kell tenni, új érdeket kell kelteni, szóval a tanárnak ebben is leleményesnek kell lennie, hogy az érdeklődést ily módon is fenntartsa.

S ezután (mert a II. csoportbeli igék praes. impf.-ának még csak 3 alakját tudják: credo, credit, credunt)egymás mellé állítva ama*t* — cred*it*; sede*t* — reg*it* alakokat s vizsgálat alá véve személyjeleiket, annak a megállapítására fordítjuk figyelmöket, hogy ugyanazon személyekben a hosszabb személyjelek milyen betűvel hosszabbak, mint a rövid személyjelek. Nagyon hamar rájönnek, hogy az *i*-vel s a többes 3-dikban *u*-val, igy hát ezt az *i*-t hozzátéve a fentebb levezetett és aláhúzott rövidebb személyjelekhez, összeállíthatják a hosszabb személyjeleket is mind: *i-s*, *i-t*, *i-m-u-s*, *i-t-i-s*, *u-n-t*. Legnehezebb az első személy, ahol nincs jel, csak jelpótló: *o*, de ezt az alakot (credo) már a szövegből is ismerik, különben is itt az *o* csak az amo *o*-jának analógiája alapján jelpótló (ismertető), mert itt olyan összevonás, mint amao = amo-ban nincs. Végül a hosszabb személyjeleket a mássalhangzós tőhöz rakva, képeztetjük velök: regit, emit, colit, coquit igék mind a hat alakját a praes. impf.-ban.

Az első két csoport személyjelének újabb és erősebb megfigyeltetésével arra is rá tudjuk vezetni a fiúkat, hogy a személyjel

akkor kezdődik mássalhangzóval, amikor a tő magánhangzóval végződik és megfordítva, aminek alapján a faci-, refici-, accipi-, muni — töveknek alakjait, illetve személyjeleit könnyen ki fogják találni. Hogy a többes 3-ik személyben nem *n-t*, hanem *u-n-t* lesz a személyjel, azt már a faci*t* faci*unt* szembeállításánál észrevehették, mert épen ennek az egy személyjelnek *bővülése* teszi a III. csoportot (mert eddig mindig rövid személyjelei voltak) vegyes személyjelűvé. A személyjeleknek ily módon való gondos megfigyeltetése erősen szoktatja a fiúkat a logikus gondolkodáshoz.

Ezek után azt kell megállapítanunk, hogy mely igéknek van *e-b-a* és melyeknek *b-a* időjelök a praet. impf.-ban. Egy csoportba iratva az e-b-a időjelűeket: regebat, accipiebat, emebat, colebant, reficiebant, faciebat, muniebat s gondosan elkülönítő jelzéssel aláhúzatva a személy- és időjeleket, azt a megfigyelést tehetjük, hogy *e-b-a* időjel a II. és III. igecsoportnál fordul elő, (mássalhangzós és félhangzós tövek); míg dabat, purgabant, irrigabant, parabat alakok tövének, idő- és személyjelének éles megkülönböztetése arra tanít meg bennünket, hogy *b-a* időjele a praet. impf.-ban az I csoportbeli (a, e tövű) igéknek van. Ennek megállapítása után vizsgálat alá véve az olvasmányban előforduló praes. impf. alakok személyjeleit, azt tapasztaljuk, hogy az időjel akár *b-a*, akár *e-b-a*, a személyjel mindig egyforma és pedig mindig a rövidebb fajta s ezért az első személyt kiegészítve az *m*-mel, mint igazi személyjellel és ezt a többivel együtt az időjellel megtoldott tőhöz rakva, képezzük a praet. impf hat alakját.

Abból kiindulva, hogy különböző igeosztályú igék a praet. impf.-ban egyforma személyjelet vesznek fel s utalva arra, hogy a praes. impf.-ban háromféle személyjel is van, megkérdezzük, miért nincs szükség a praet. impf.-ban is többféle személyjelre. Nem fog nehézséget okozni annak kitalálása, hogy különböző időjel mellett nincs már arra szükség, hogy a személyjel is különbözzék. A különböző személyjelek, illetve igetők vizsgálata alapján nem lesz nehéz a fiúkkal megállapítani azt sem, hogy magánhangzón végződő tő arra hajlik, hogy más egyéb magánhangzó (thema-vocalis, kötőhangzó) nélkül vegye fel a személyjeleket. Ellenben a mássalhangzós és az i-tövűek, mint félhangzósak arra hajlanak, hogy egy magánhangzót (thema-vocalis) is felvegyenek s ennélfogva voltaképen egyfélék a személyjelek, csak a thema-vocalis teszi az egyszerű *n-t* személyjelet bővültté.

Az előbbi fejezetben előfordult a *habebit* alak, azt itt újra megelemeztetjük a tő, időjel és személyjel szempontjából. A bővült személyjel *(i-t)* alapján egész egyszerű dolog ezt visszavinni *regit* alakra és ennek mintájára a *b*-s futurum mind a 6 alakját megcsinálni. Habebo után gyakoroltatjuk: amabo, parabo, dabo stb. mind a 6 alakját.

2. A *főnevek* csoportjában a nom. és acc. nem nyújtanak új anyagot. Új dolog azonban az aratris plur. abl., amelynek a sing. nom.-al való összehasonlításából megállapítjuk, hogy az *i* ismertető, az *s* jel s ezen mintára megcsináltatjuk az *us, er, um* végű szavak ezen casusát. A genitivusok sorában új a *servorum* alak, amelyre nézve a sing. nom.-al való összehasonlításból megállapítjuk, hogy *o* ismertető, *r-u-m* jel. A dativusok sorában új a *viro* alak, amelyben az *o* hosszúsága az ismertető. S az, aki a 4. olvasmányban nem egészítette ki az *a* tövű nevek plur. dativusához a sing. dativust, annak itt kínálkozik e célra a *familiae* alak.

Eddig jutva megtaláltuk már az *o* tövűek minden esetét, itt tehát az egészet rendszerbe állítjuk s megjelöljük a jeleket és ismertetőket: servus, servum, servo, servo, servi; plur. servi, servos, servis, servis, servorum. Majd megállapítva a minden alakban közös betűket (s-e-r-v) s kérdezve, hogy ezeken kívül mely betű fordul elő legtöbbször az alakokban (o), rájövünk a *tőre*, amelyre nézve útbaigazítónak a plur. gen.-t vesszük fel. S ennek alapján visszatérve a servis alakra, kerestetjük, hogy hol van ott a tőbeli o? Amao = amo mintájára rájönnek, hogy servis = servo*is* és ez esetben aztán az egész *is* jel lesz, amelynek alapján ez alak első jelzését kijavítjuk. Ép így kérdezünk a tőbeli *o*-ra mindenütt, ahol nem látszik: sing. nom. acc. gen.; plur. nom. és megállapíttatjuk, hogy mi van a tőbeli *o* helyén. Felhívjuk a figyelmet a dat. és abl. egyformaságára a plurálisban és kijelentjük, hogy ez minden névnél így lesz, amit alkalmazva aztán az *a* tövű nevekre, a capris, gallinis (l. 4. olv.) dativusok alapján ezeket ablativusoknak is tekintve és az o-r-u-m alapján azok plur. gen.-t: a-r-u-m kiegészítve, a capra szón megcsináltatjuk az összes alakokat: capra, capram, capra, caprae, caprae; caprae, capras, capris, capris, caprarum. Megállapítjuk a tőt, majd ennek a szónak capris alakjánál is keresve a tőbeli *a*-t, kihozhatjuk, hogy capris = capra*is*, vagyis az egész *is* jel s ennek alapján a jelzést kikorrigáljuk.

Mindezek után elmondatjuk a terminus technicusokat: a

főnév hajlítása: declinatio, az ige hajlítása: coniugatio, az egyes szám: singularis (numerus), a többes szám: pluralis, a nem: genus, az eset: casus. Figyelmeztetjük a fiúkat, hogy e két szót azonban nem lehet úgy deklinálni, mint servus, dominus stb. szavakat, bár ezek is *u-s* végűek, ezek azonban majd csak később kerülnek elő.

3. A főnevek után kiíratjuk *a mellékneveket:* nova, trita, bonam, publica, majd főnevet is adva hozzá együtt deklináltatjuk, de a magyarban még mindig erősen külön tartjuk a melléknevet a főnévtől pl. a ruhát az újat stb. Majd feladjuk már itt ezt is: *a jó költő* s mivel itt a végződés alapján a congruentiában még tévedni fognak, azt helyreigazítva, a *poeta ponus* declinatiójában alkalmas példát találnak az *a* és *o* tövűek együttes hajlítására.

4. *Névmás, számnév* nem fordul elő, csupán quotannis határozószó és *et* kötőszó.

Alkalmas kérdőmondatok szerkesztésével, kérdés-felelettel zárhatjuk le e nagyon is gazdag és tanulságos fejezet tárgyalását.

X. **Dominus et vilicus.** Szókincs szempontjából ez az olvasmány annyira elő van készítve, hogy csak ezek az új szók: nunc, bene, semper, és a ne-suffixum. Az egészet tehát egy óra alatt le lehet fordítani.

A „Dominus et vilicus" c. olvasmány tárgyi és nyelvtani feldolgozása.

Annál gazdagabb anyagot nyújtanak az igealakok a coniugatióra. Fellép ugyanis 1. a *praes. perf.* a következő igékben: paraverunt, accepisti, accepi, emi, fecisti, refecerunt, irrigaverunt; mindezek perfectum logicum-ok, ami történeti elbeszélésekben ritkaság. Minden igének a praes. perf. egyes és többes 3-ik személyét megmondja a tanár és ebből elsősorban a praes. perf. személyjeleit állapítják meg: *it, e-r-u-nt.*; ebből már láthatják a fiúk, hogy az eddig tanult és ezen személyjelek között óriási különbség van. És ezen okulás után, még mielőtt a praes. perf 6 alakját betanítanánk, az *actio elméletének megvilágítása* céljából összehasonlítást teszünk parat igének már eddig tanult alakjai: parat, parabat, parabit, paravit közt a magyar jelentésben; parat = készít, folyamatos történés s csak akkor jelen, ha hozzátesszük „most"; parabat = a multban készít, a mit a nyelv így fejez ki: készít „vala"; parabit = majd készít; paravit = készített vagyis a készítés a jelenre nézve be van fejezve, vagyis itt a cselekvés állapota már nem folyamatos, hanem bevégzett (actio perfecta) s ezt az alakot, amely a *jelenre* nézve való *bevégzettséget* jelezi, a latin *praesens perfectumnak* nevezi.

Ez után megfigyeltetjük az itt előforduló perfectum alakok *időjeleit*, összehasonlítás céljából felhozva a praes. imperf. egyes 3-ik személyét: para*vit* (parat), acce*pit* (accipit), em*it* (emit) stb., különvéve a tövet s a személyjelet, aláhúzatjuk kétszeresen az *időjelet*, amelyből itt a *v* és a hangzónyújtás fordul elő, azonfelül még négyféle lesz a következő olvasmányokban, s mivel ezen olvasmánybeli alakokban (a „paravit" kiegészítéssel együtt) a praes. perf. 5 alakja előfordul, kiegészítve a plur. első személyével összeállítjuk a praes. perf. 6 alakját s megjelöljük a perf. külön személyjeleit is: para*vi* (jelpótló), para*visti*, para*vit*, para*vimus*, para*vistis*, para*verunt*. S itt aztán a fiúk biztatására elmondhatjuk, hogy bár a perfectum tövének képzésmódja többféle lesz, mint a praes. impf.-nak, de hajlítása, illetve személyjelei mindig egyformák lesznek.

2. A *névszók* tekintetében új anyagot nem találunk, hanem felhasználhatjuk a nyújtott anyagot ismétlésre.

Rendes körülmények között itt lehet tartani karácsony táján s ha nem is dicsekedhetünk még eddig valami sok végzett anyaggal, de nem kell sajnálni az ily módon való feldolgozásra fordított időt, mert fáradságunk legfőbb eredménye a logikai gondolkozásra való szoktatás a név- és személyjelek állandó megfigyeltetése révén.

XI. **Domus.** Mikor ennél az olvasmánynál átmegyünk a második képre, megállapodunk a fiúkkal, hogy ezentúl minden főnévnek, akármely alakban fordul is elő az olvasmányban, megmondjuk a sing. és plur. nom.-át, az igéknek pedig a praes. impf.-ában az egyes és többes harmadik személyét és pedig azért ezen alakokat, mert 1. igénél az első személyben nem kapunk semmiféle személyjelt, ott ugyanis az *o* csak jelpótló, 2. nagyon sok igének nincs is első személye, pl. a személytelen igéknek. Hogy pedig a főnévnek sing. és plur. nom.-át mondjuk, annak legfőbb oka az, hogy ha a főnevet plurálisba tesszük és az *a* végű, akkor a fiúk rögtön láthatják, hogy az neutrum s ha nem úgy végződik, akkor a név vagy hím- vagy nőnemű, ami a magyar fiúnak, akinek nyelvében nemek nincsenek, nagyon megkönnyíti a nemek megszokását.

A második kép szemléletе. A „Domus" c. olvasmány tárgyi és grammatikai feldolgozása.

A „Domus" c. olvasmány tartalmilag két részre oszlik. Az első egypár mondat olyan, amit nem lehet a képen szemléltetni s amit az elbeszélés szerkezete kíván. Megkérdezzük tehát a fiúktól, hogy mely szavakat tudják s melyeket nem s megmondjuk a sing. és plur. nom.-t még akkor is, ha azok nem az *a* vagy *o* tövűekhez tartoznak. A második részben a szavakat a képhez fűzhetjük. Balról

jobbra tartva a szemléletben, megmondjuk a szók jelentését, felírjuk a táblára, s onnan a fiúk a diáriumba, de csak latinul. A diáriumból házi munkaképen szófüzetbe írják a tanulók a szavakat latinul s magyar jelentésöket is; amelyeket még tudnak, azokat e memoria, s amelyek jelentését netán elfelejtették volna, azoknak utána néznek a preparációkban, hogy ezzel is szellemök, emlékező tehetségök működjék s ne csupán gépies munkát végezzenek. Általában véve ezután már így megy a szavak betanítása, s a diáriumba, illetve szófüzetbe íratása, mert a 11. olvasmánytól kezdve már nem íratjuk többé az olvasmányok latin szövegét a diáriumba, legfeljebb a házi kidolgozásra feladott magyar mondatok szövegét, meg a grammatikai feldolgozás leszűrt eredményét.

A szavak betanítása után a mondatok elemzése alapján a fordításra térünk át, amelyben az új szók mellett régiek is fordulnak elő, s így alkalmat találunk azok begyakoroltatására s ennek végeztével a retroverzióra is.

A grammatikai feldolgozásnál összeállítjuk 1. a *főszókat:* habent, veniunt, venit, intramus, legimus, videmus, habitant, est. Csoportosítjuk az igéket az eddig tanult 3 osztály szerint s itt szépen lehet bővíteni, illetve kiegészíteni az előbbi osztályokat. T. i. a III. osztályba sorozott munit alapján képezzük venit alakjait is: venio, venis, venit, venimus, venitis, veniunt. Ezzel ha szembeállítjuk facit alakjait, jelölve amott a hosszúságot, itt a rövidséget: facio, facis, facit, facimus, facitis, faciunt, rögtön észreveszik, hogy az eddig egy osztályba osztott *i* tövűek most 2 csoportra oszlanak: rövid i (facit) és hosszú i (venit, munit) tövűekre. S ha ezek után kérdezzük, hogy a plur. 3-ik személyben miért nincs különbség az *i* quantitásában, arra a nevezetes hangtani szabályra jönnek rá, hogy ha hosszú magánhangzót egy rövidebb követ, akkor a hosszabbik megrövidül. Így megállapítva az *i* tövűekben a két csoportot, a hosszabb *i* tövűeket tesszük előre, mert azok az első osztály felé hajlanak.

Nem tartozik ugyan szorosan az olvasmány szókincséhez, de itt alkalmas kérdések kapcsán össze tudjuk állítani est-nek mind a 6 alakját. Ilyen kérdések lehetnek pl. Quis sum ego? Ego sum magister. Quis es tu? Tu es discipulus. Hogy mondanátok ti magatokról latinul, hogy mik vagytok? Discipuli sumus; én pedig ugyanezt így mondanám rólatok: Discipuli estis s mivel est-sunt alakokat már ismerik, össze lehet állítani most mind a 6 alakot s

felírjuk a táblára: *sum*, es, *est*, *sumus*, *estis*, *sunt*. A ritkított részek a személyjelek. Majd pontosan megfigyeltetve az alakokat, azt kérdezhetjük a fiúktól, hogy a szó elejét tekintve hány csoportot lehet belölök alkotni? Felelet: kettőt és pedig azokat, amelyek *s*-el, s amelyek *e*-vel kezdődnek egy-egy csoportba lehet sorozni. Mit figyelnek meg a jeleket illetőleg azokon az alakokon, amelyek *s*-el kezdődnek? Hogy ott hosszabb jelek vannak, mint ott, ahol *e*-vel kezdődnek. Megkérdezzük még, hogy a 2. személyben *es* alakban mi a személyjel? Azt fogják felelni, hogy nincs, legalább nem látszik, mert ha volna, az is *s* volna (rövid személyjel) és így a két *s* egyikének el kell maradnia. S ami itt a személyjelek szokatlan voltát illeti, annak magyarázatául azt adhatjuk, hogy ez az ige azért tünteti fel a legkülönösebb alakokat, mert ez a leggyakrabban használt ige s épen így vagyunk a magyarban a „van" igével is.

Erit alakja s jelentése ismerős már a 8. olvasmányból, odaállítva most mellé erunt alakot s aláhúzva a személyjeleket, rögtön szembetűnik a fiúk előtt a bővült személyjel, minélfogva habebit mintájára megcsinálják mind a 6 alakot. Majd kérdezve, mi itt a futurum időjele, az fogják felelni, nincs; arra azonban irányítanunk kell a fiúk figyelmét, hogy az *r* megfelel az *s*-nek, szóval olyan, mint a magyar van: lesz, hogy t. i. a futurumban más tövet vesz fel.

2. *A főnevek* közül ezek fordulnak elő: (*a*, *e*, tövűeket most már nem számítva) a) nom.-ban: domus, urbs, mons, pars b) acc.-ban: domum, urbem, fores c) abl.-ban: urbe, parentibus, radicibus, limine; d) gen.-ban: montis, urbis. Dativus nem fordul elő. A sing. és plur.-nom.-t mindegyiknél tudják, mert azt ez olvasmánytól kezdve állandóan megmondjuk; könnyen megállapíthatjuk tehát, hogy a plur. nom.-ban *e-s* a jel és azt egybevetve a *fores* alak jelével, kimondathatjuk, hogy ezen csoportnál a plur. nom. és acc. egyforma (mint az ezután következő neveknél mindenütt.) Az olvasmánybeli alakok közt plur. dat. nem fordul elő, de az nem okoz nehézséget, mert fentebb már megfigyeltettük s általánosítottuk is, hogy a plur. dat. mindig olyan, mint a plur. abl., mivel pedig ilyen (radicibus, parentibus) előfordul, nincs semmi nehézség a plur. dativussal sem. Nagyobb baj azonban, hogy sing. dativus nem fordul elő. Aki a József nádor szobrán levő feliratot letárgyalhatta, az már rendelkezik ilyen dativussal az archiduci alakban, mivel azonban mi ezt a feliratot nem tárgyaltuk, kénytelenek

vagyunk ezt a sing. dativust kiegészíteni s ugyanazt tehetnénk a még hiányzó plur. gen.-al is, ami különben meg is felelne az angol szerző intenciójának, de ezt tekintettel a nevek közt fennálló különbségre még most nem tesszük, hanem csak a *sing. dat.-sal egészítve* ki az alakokat, az *i* tövű urbs, mons alakokat és a mássalhangzósakat a plur. gen. kivételével minden casusban összeállítjuk.

Itt egyúttal egy fontos hangtani szabályra is meg lehet tanítani a fiúkat. Elmondatjuk ugyanis radix-radices összes alakjait (a plur. gen. kivételével) s megállapítjuk a casusjeleket: s, e-m, e, i, i-s; e-s, e-s, i-b-u-s, i-b-u-s, amelyeket összehasonlítva az *a, o* tövű nevek személyjeleivel, a tanulók egyszerre a *hosszabb casusjelek* csoportjába fognak sorozni. Majd elmondatjuk mons, parens, pars alakjait is, de a sing. nom.-t utoljára tétetjük és azt kérdezzük a fiúktól, hogy milyen hang nincs meg ebben a sing. nom.-ban, ami a többiben megvan? Felelni fogják: a *t* hang. Mire kijelentjük, hogy ez azért van, mert az *s* hang nem tűri maga előtt a *t* hangot s a hol mégis elébe kerül, ott kidobja.

Ezután deklinálásra egybeállíthatók ilyen példák: mons magnus, urbs parva (a plur. gen. kivételével.)

Rátérve most domus-ra megmondjuk a megállapodáshoz képest plur. nom.-át és mivel a nom. és acc. egyformaságát — az *o* és *a* tövűek kivételével — általánosítottuk, a sing. acc. pedig már előfordult, így e szónak egyszerre 4 alakját megtanulják. Figyelmeztetjük egyúttal itt a fiúkat, hogy nem minden *us* végű szó tartozik az *o* tövűekhez (ezt genus szónál is megtettük) és hogy ezek: casus, cantus ép olyan szavak, mint domus és e 4 alakját mindegyiknek meg is csináltatjuk.

3. Csoportosítjuk a mellékneveket: in urbem magnam, magni montis, pars parva, ab dextera. A melléknevek segítségével lassankint megfigyeltetjük a főnevek nemét, mert az első osztályban a kis fiúkkal *nemi szabályokat még nem tárgyalunk.* A *dextera* alak nőnemének magyarázatára kiegészíttetjük itt már, mert előfordult, a *parte*-szót.

4. Kikerestetjük a *praepositiókat: in* (itt mindkét esettel előfordul), a, ab, cum, sub, per s begyakoroltatjuk először latinból magyarra, majd megfordítva úgy ezen, mint az előbb tanult praepositiókat, ami nem lesz a fiúknak egészen könnyű dolog.

5. *Határozószók:* iam, hic.

Kötőszók: non solum, sed etiam.

Végezetül beszélgetést rendezhetünk a második képről s az olvasmány anyagából.

XII. **Popina**. A kifőző boltban levő tárgyakat a tankönyvben levő képen nem könnyen lehet szemléltetni, mert kicsinyek is, meg elmosódottak is az alakok. Szerencsére azonban a minisztérium ajándékából van erről nagyobb faliképünk is, amelyen az alakok jól kivehetők s így ezen a képen könnyebben is be lehet tanítani a szavakat. A fordítást a kép szemlélete s elemzés segítségével két óra alatt el lehet végezni.

A „Popina" c. olvasmány tárgyi és grammatikai feldolgozása.

A nyelvtani feldolgozás során 1. a *főszók* közt előjön az erant, amelyhez hozzátéve az erat alakot s a személyjeleket, meg az azt megelőző betűt vizsgálva rájönnek a tanulók, hogy ez az alak olyan, mint habebat, s ennek mintájára meg is csináltatjuk s be is gyakoroltatjuk erat-erant mind a 6 alakját, majd ennek végeztével egybeállíttatjuk est, erat és erit alakjait.

2. A *főnevek* közt előfordulnak: genus, holus, flos. Mind olyan főnevek, amelyek szaporítják a hosszabb casusjelű főnevek csoportját és mikor összehasonlítjuk a következő alakokat: genus-genera, holus-holera, flos-flores, kitűnik, hogy a sing. nom.-ban van olyan *s* hangjuk, amelynek a többi esetben *r* felel meg.

Itt a florum alakban előfordul már a plur. gen. is s meg is mondjuk, hogy ez nagyon fontos eset s hogy azon szavaknál, amelyeknek sing. nom.-a *rbs*, *rs*, *ns* vagy *is*, azoknál a plur. genitivust még nem tárgyaljuk, a többieknél pedig a jele *um* lesz.

Egyébként azonban tankönyvünk (l. 86. oldal) azt az utasítást adja a fiúknak, hogy amely főneveknek és névszóknak a plur. gen.-ban *ium* a végződésök, azokat e fejezettől kezdve csillaggal jelzi.

3. *Melléknevek*: multa (genera), multus (vapor) stb. alkalmasak a főnevek nemének felismerésére.

4. Fellép itt az első *mutató névmás:* hic, haec, hoc. Mivel azt már tudják a fiúk, hogy a melléknévnek a főnévhez igazodni kell, s e névmás igazodását az olvasmányban eléggé láthatják, ez okulást, hogy t i. a névmás is úgy igazodik, mint a melléknév, majd a névmás egyes alakjainak betanításánál is felhasználjuk. Az olvasmányban előfordulnak a következő alakok: hic, haec, hoc sing nominativusok, hi, haec plur. nom. és hanc nőnemű acc. Már ebből is levezethetjük kellő összehasonlítás és megfigyeltetés útján, hogy azon névmásoknál, amelyeknek nem melléknévi decli-

natiójuk van, tehát nem olyan, mint pl. meus, tuus, talis, qualisnak, hanem névmási, mint pl. solus, totus, nullus, alius, uter stb.-nek, azoknál a plur. neutr. nom. mindig olyan, mint a nőnemű egyes számú nominativus. Az egyes accusativusban előfordul a hanc alak, a semlegesről már tudják, hogy olyan, mint a nom. kiegészítendő csupán a hunc alak, s így az egyesben csak e két casust állapítjuk meg, a többi későbbre marad; ellenben ha a többesben kiegészítjük a *hae* alakot s azt a *hi*-vel összehasonlíttatjuk s abból az *us, a, um*-végű melléknevek végződéseit felismerik, akkor ezen analógia alapján minden nehézség nélkül össze fogjuk állítani a teljes pluralist, mert a neutr. nom. előfordult az olvasmányban (haec holera). Majd az így levezetett névmást begyakoroltatjuk főnevet adva mellé.

Ezek után a szokott eljárás szerint összegyűjtjük a többit is és kisebb latin beszélgetést folytatunk a szókincssel.

XIII. **Fons.** Sok ismeretlen szó fordul ugyan elő benne, de a kép segítségével könnyen megtanítjuk a fiúkat a fons, aqua, leo, caput, os, femina, lacus, hama, marmor stb. szavakra, sőt még a fluit igére is. Kiemeljük ennél az olvasmánynál, hogy a rómaiak míly nagy súlyt fektettek a vízre s a vízvezetékekre; nálok a vízvezetékeken folyton jött a víz, nem féltek úgy a vízpazarlástól, mint a mi háziuraink, mert gondoskodtak annyi és olyan forrásról, hogy állandóan jutott a lakosságnak viz. A fordítási eljárás a szavak betanítása után az ismert módon történik.

A „Fons“ c. olvasmány tárgyi és nyelvtani feldolgozása.

A nyelvtani feldolgozás során 1. az *igéket* vesszük elő: videmus, fluit, effundit, stat, portabit, purgabit, parabit, ducebant, disponebant, faciebant (hozzáveszük az előbbiekből venit, munit igéket). Elmondatva mindegyiknek jelentését és a praes. impf.-ban az egyes és többes 3-ik személyét, az előzőleg a személyjelek alapján nyert 3 osztályból itt a *tő véghangzójára* tekintettel hat csoportot lehet alkotni, u. m: purg*at*—purgant, vid*et*—vident; ven*it*—veniunt; fac*it*—faciunt; fl*uit*—fluunt; duc*it*—ducunt (curr*it*—currunt). A igéknél tehát itt gazdag nyelvi anyagot lehetett találni.

2. A *főnevek* tárgyalása során a közéleti latin szavak belevonásával összeállítjuk az eddig előfordult mássalhangzós és *i* tövű szavakat a *sing. nominativus végződése szerint*, de még nem szükséges deklináltatni, mert a plur gen. miatt mindegyiket még nem is lehet.

A declinatio szempontjából bennünket most különösen a lacum, lacu, domum, res alakok érdekelnek.

Lacus-nak megmondjuk sing. és plur. nom.-át s akkor az egyesben három, a többesben egy alakját ismerjük, vagyis: lacus, lacum, lacu; lacus alakokat. Mindezen alakokat megcsináljuk domus szóból is, kivéve a sing. abl.-t, amelyre nézve kijelentjük, hogy azt majd később tanuljuk.

Res szót kiegészítve a szokásos sing. és plur. nom.-sal, az itt előforduló acc. plur.-sal együtt 3 alakját ismerjük. A többi alak kiegészítése majd kellő adatgyűjtés után történik.

3. A mellékneveken semmi különösebb megfigyelést nem tehetünk, azért rátérünk az *ille, illa, illud névmás*ra, amelynek az olvasmányban ezen alakjai fordulnak elő: illam, illud, illa (plur. acc.), illos. A sing. nom.-ban csak a hímnemű *ille* alakkal kell kiegészítenünk, mert az első névmásnál már megtanulták, hogy a sing. nőnemű nom. mindig olyan, mint a plur. neutr. nom., az pedig itt előfordul, amenyiben t. i. a neutr. nom. és acc. egyforma. Az egyes acc.-ból az illum adva van, illud-ot a nom.-ból ismerik, kiegészíteni csak az illam alakot kell s igy az egyesből megtanulják a nom.-t és acc.-t. A többesben pedig az előforduló illos, illa alakok az us, a, um végű melléknevek analógiájára utalják a tanulókat és igy az egész többes számot könnyedén ki tudják találni.

Következik ezután a begyakoroltatás főnévvel, a többi beszédrészek kikeresése s rövid latin beszédgyakorlat.

XIV. **Pistor.** Ez az olvasmány a kis Sextust tünteti fel 10 éves korában. Sextus itt elevenséget, munkakedvet árul el és ebből kifolyólag olyan szavakat találunk az olvasmányban, amelyek a 10 éves gyermek gondolatkörébe tartoznak és amelyeket ép ezért a mi gyermekeink is alkalmazhatnak magánkörükben. Fordítása ennek alapján könnyen történik.

A „Pistor" c. olvasmány tárgyi és grammatikai feldolgozása.

Mikor a nyelvtani feldolgozásnál a benne előforduló nyelvkincset beszédrészek szerint csoportosítjuk, akkor a következő okulásokat merítjük: 1. a *főszók* közt előfordul az eddigi *v*-s és hangzónyújtásos perf. (ēmi) után most az *u*-val képezett alak is: habu*i*, amelynek személyjelét felismertetve, egyszeriben felismerhető lesz a perf. *u* időjele is. A személyjelből már azt is ki fogják találni a fiúk, hogy hajlítása ép olyan, mint az előbb tanult perfectum alakoké, ép azért valahányszor ezután egy újabb formájú perfectum-képzés előfordul, mindig visszavisszük az előbbiekhez.

Előfordul még az igék közt a sing. imperativus: *da* = adj vagy add ide, vagyis ezzel azt fejeztetjük ki, hogy a magyar tár-

gyas vagy tárgyatlan ige a latinra nézve nem okoz különbséget. A jelet keresve, olyat itt nem találnak a fiúk s a *da* alapján megcsináltatjuk a habitat, stat-ból a habita, sta alakokat, meg ép így az I. osztály II. csoportjából is: habe, sede (de csak sing.-ban). Előfordul itt ennek mintájára, bár fentebb is előfordult, a köszönés módja: salve, vale, amelyeknek értelméből itt mindjárt meg is állapíthatjuk a különbséget: Salve: Isten hozott (üdvözlés, beköszöntés) Vale: Isten veled (búcsú is).

2. *A névszók* közül a főnevek és melléknevek itt csupán az előbbiek begyakorlására szolgálnak; a névmások közül *ego* és *tu* alakjai a következőkkel bővülnek: mihi, nobis, (dat), amit az egyformaság alapján ablativusnak is vehetünk, bár egymagában ritkán fordul elő, inkább praepositióval. Ego és tu alakjait azonban itt még nem kell összefoglalnunk, mert a 16. olvasmányban is előfordul egynehány alakja s az összefoglalás, illetve rendszerezés ott alkalmasabban eszközölhető.

3. *A számnevek* közül itt duo hajlítását részben, tres hajlítását pedig teljesen egybe lehet állítani. A 7. olvasmányban már előfordultak duo, duae, tres (nom.) alakok, a 8. olvasmányban: duos, itt pedig ismét: duos, tres (acc.); hozzátesszük a nom.-okat-, duo, duae, duo, tres, tria. A tres (nom. és acc.) végződéséből megállapíthatjuk, hogy az *i* tövűek végződéseit veszi fel, azért hozzátéve a többit is, megcsináltatjuk a még hiányzó alakokat; *duos* acc.-t pedig kiegészítve a *duas* alakkal, ebben az *us, a um* végű melléknevek végződéseire ismernek s ennek alapján meg is csináljuk a genitivust; a dativust és ablativust pedig a 21. olvasmányból ambabus alapján fogjuk kiegészíteni.

Végezetül a szerepeket kiosztva, ezt a darabot könyv nélkül is betaníttatjuk.

A „Via strata" c. olvasmány nyelvi és grammatikai feldolgozása.

XV. **Via strata.** Érdekes a nyelvkincs szempontjából, bár az igék semmi nehézséget nem okoznak, mert mindössze csak egy új ige fordul elő: restat. A főnevek közül egypárt a képen lehet betanítani: via, (viator), silex, limus, orbita; a többit pedig legalkalmasabban mondatelemzés közben lehet begyakoroltatni, majd a tanult szavakból retroverziót csinálni.

A grammatikai feldolgozásnál 1. a *főszók* közül muniverunt, fecerunt alkalmasak a praes. perf., a többiek pedig a praes. impf. és praet. impf. ismétlésére.

2. a főnevek közt előfordul *urbium* plur. gen., amelyből a

caprarum, servorum mintájára elhagyva a plur. gen. casusjelét, megkapjuk a tövet: *urbi*, vagyis megállapítjuk, hogy *i* tövű és az ezen tövű neveknek a 12. fejezetben függőben hagyott plur. gen.-t most kiegészítve megcsináljuk ezenfelül a: partium (par*s*), montium (mo*ns*), piscium (pisc*is*), avium (av*is*) alakokat, amely 2 utóbbi különben már az illető olvasmányban is előfordult s így az *i* meg a mássalhangzóstövűek declinatiója is teljes már.

Most aztán összeállítjuk külön az *i tövű főneveket végződések szerint* is, hogy a sing. nom.-beli alakjukról is könnyebben ráismerhessünk és plur. genitivusukat helyesen képezhessük. Így kapjuk aztán a következő végzeteket: *is* (piscis, avis, canalis), *rbs* (urbs), *rs* (pars), *ns* (fons, pons, parens, mons.)

Casusjelek szempontjából összehasonlítva az *i* és mássalhangzóstövűek csoportját az I. csoporttal (capra, servus), kitűnik, hogy miként az igék első osztályában az *a*, *e* tövűeknél rövidebb személyjeleket találunk, úgy a főnevek is az első csoportban rövidebb casusjeleket vesznek fel s miként a II. osztálybeli igék a praes. impf.-ban hosszabb személyjeleket kapnak, (col*it*, col*unt*) úgy a főnevek is a második csoportban. Kivételt csupán a plur. gen. képez, amely az első csoportbeli neveknél hosszú, a másodiknál pedig rövid casusjelt vesz fel. És ez a fentebbi egyezés nem pusztán véletlenség, hanem azon szigorú causalitas kifolyása, amely *Zielinski* Theobald, európai hírű orosz filológus szerint a latin nyelv egész rendszerében kimutatható. Munkája, amelynek címe németre fordítva: „Die Antike und wir“ (Leipzig 1905, Dieterich), a latin nyelv igazi apológiája, amelyben igen elmésen kimutatja, hogy miféle kapcsolat van a klasszikus tantárgyak és a mai modern világ közt. Igen érdekesen felel ebben a műben pl. arra a kérdésre, hogy a latinban miért van 6 (a régi módszer szerint 5) declinatio? Mert a latinnak összesen 5 magánhangzója van, mindegyiknek felel meg egy-egy declinatio, ezenfelül a hatodik a mássalhangzós tövűek számára van és ezek a tövek a hajlításban azért társulnak az *i* tövűekkel, mert ez a hang félhangzó.

Hasonló törvényszerű rendszert lehet kimutatni a coniugatióban is (amat-amant, sedet-sedent, venit-veniunt, facit-faciunt, fluit- fluunt, regit- regunt). Itt is hat csoport állapítható meg, amelyből négy hangzón végződnek az igetövek, s a mássalhangzósok a félhangzós *u* tövűekkel alkotnak egy csoportot. Kérdez-

heti azonban a névszókban mutatkozó törvényszerűség után valaki, hogy miért nincsenek *o* tövű igék is, ha minden egyéb más magánhangzónak felelnek meg név és igecsoportok? Azért, mert az *a* tövűek mellett feleslegesekké váltak. Ezen ige ugyanis: *firmat* megfelel a *firmus* és *firma* alakoknak egyaránt és a melléknév csak az első két csoportba tartozik, a III. csoportban (u, e tő) egyáltalában nincsenek melléknevek.

3 A mellékneveknél új megfigyelést nem teszünk, (az optimus, facile alakok nyomán még nem térünk rá a comparatióra és az adverbium-képzésre, hanem ezeket az alakokat majd később veszszük elő), csupán az *eodem* alapján, megmondva szokás szerint a sing. nom.-t: idem, eadem, idem, s mivel a neutr. olyan, mint a hímnem, az analógiára támaszkodva pedig rájönnek az *eadem* alakra, megcsináljuk e névmásnak sing. nom. és abl.-t s megmondjuk azt is, hogy ez nem mutató, hanem *meghatározó névmás* (pronomen determinativum) s hogy az a *dem* suffixum; de hogy az *i* miért lesz *e*-vé, arra itt még nem figyelmeztetjük a fiúkat, mert arra sokkal jobb alkalom nyílik a 16. és 17. olvasmányban it-eunt és is, ea, id-del kapcsolatban.

A nyelvtani feldolgozás után a fiúkkal a szokásos módon kérdés-felelet alapján latin beszélgetéseket folytathatunk.

XVI. **Marcus et Sextus.** Fordításra könnyű fejezet, mert kevés benne az új szó, de igen becses anyagot nyújt a nyelvtani kategóriák feldolgozására. Előfordul ugyanis a futurum imperfectum második csoportja, az *infinitivus*, uj imperativus-alakok, *it* ige stb.

A „Marcus et Sextus" c. olvasmány tárgyi és nyelvtani feldolgozása.

Kiíratva tehát 1. az *igéket*: veni, ememus, ambulare, eo, do, eme, emes, emam, cenabunt, vendit, i, veniemus, ibimus s jelentésöket elmondatva, legelőször az egészen új *infinitivus* alakot: ambulare vesszük elő és itteni mondatbeli szerepét (alany) kiegészítve azzal, hogy az infinitivus a latinban ezenfelül még csak tárgy lehet, összehasonlítjuk vele a magyar infinitivust, amely nemcsak alany (pl. dolgozni nem szégyen) és tárgy (pl. szeretnék szántani), hanem még véghatározó is lehet (pl. aludni megyek). Ez utóbbit a latinban a supinum fejezné ki, de ilyen itt még nem fordul elő, azonban az angol szerzők szövegében ez olvasmányban már ez is előjött. Megállapítjuk aztán az infinitivus jelét: *re* s ambulare mintájára képezzük a többi *a*, *e*-tövű igékből is. Kiemeljük azonban erősen az *infinitivusnál*, hogy az *nem ige*, *hanem* (főnévi) *igenév*, vagyis a személyt, módot, meg az időt nem fejezi ki, csak

a cselekvés állapotát, így ez az ambulare inf. a cselekvés folyó állapotát fejezi ki s neve latinul: *infinitivus imperfectus.*

Előfordul azután *eme* imperativus, amelyet az előbb tanult imperativusokkal (da, sede) egybevetve láthatjuk, hogy míg ezeknél nem volt jel, addig itt jel is van: *e* és így ezen mintára megcsináltatjuk a mássalhangzós és u-tövűeknél rövid *e*-vel, a rövid i tövűeknél a tőhangzó átváltozásával, a hosszú *i* tövűeknél pedig *veni* mintájára a tő véghangzójának megváltoztatása nélkül, vagyis ez a csoport az imperativusban is az első osztály felé hajlik.

A II—III. osztálybeli igéknek itt ezen futurum alakjai fordulnak elő: em**a***m*, eme*s*, em**e***mus*; venie*mus*; hozzátesszük az egyes és többes 3-ik személyt: eme*t*, em**e***nt*; venie*t*-venie*nt*. Vizsgálat alá véve a személyjeleket, mindenütt rövid jeleket találunk; s ha a már ismerős töveket is elkülönítjük, akkor rögtön szembetűnik az *a*, illetőleg *e* időjel is. És ebből egyszersmind — a habebo, habebis stb.-féle futurum alakokkal való összehasonlítás útján — arra is egyszerűen rávezethetők, hogy miért vannak a II—III. osztálybeli igék futurumánál rövid személyjelek, az I. osztálybelieknél pedig hosszúak? Mert t. i. az I. osztálynál mássalhangzós időjel után thema-vocalissal bővült személyjelnek kell következnie, magánhangzós időjel után pedig a bővületlen (rövid) személyjelnek van helye.

It igével mi nem mint u. n. rendhagyó igével bánunk el, hanem személyjelei alapján azt is beosztjuk a három osztály valamelyikébe. I*t*-e*unt* alakokat (t-unt) személyjeleik alapján a vegyes (minta: venit) személyjelűek közé sorozzuk, egyébként oda való tartozását mutatja az olvasmányban előforduló imperativus hosszú *i*-je is. Ezen osztály személyjelei alapján tehát megállapítjuk a praes. imp-ban mind a hat alakját: *eo, is, it, imus, itis, eunt.* Ezután most arra kérdezünk, miért kezdődik két alak *e*-vel, a többi pedig *i*-vel. Figyelmes vizsgálat után magok a fiúk is észreveszik, vagy ha nem, a személyjel kezdőbetűjére vezetve figyelmöket, irányítjuk vizsgálódásukat s akkor már minden bizonnyal eltalálják, hogy ahol a személyjel magánhangzóval kezdődik, ott *e* van, ahol pedig a jel mássalhangzóval kezdődik, ott *i* van. És itt most hivatkozhatunk az előbb tanult idem, eadem, idem alakokból elvonható ugyanezen tapasztalatra.

Ezek értékesítésével a már tanult alakok: dabimus, habebimus; dabamus stb., mintájára egyszerre összeállíthatjuk úgy a fut. impf.,

mint a praet. impf. mind a hat alakját. Ha ugyanis az időjel *b*, vagy *b-a*, akkor az *i* tövet kell használni s első esetben mássalhangzó után rövid, a második esetben magánhangzó után hosszú személyjeleket kell használni, ezért lett a *fut. impf.*: *ibo, ibis, ibit, ibimus, ibitis, ibunt;* a praet. impf.: *ibam, ibas, ibat, ibamus, ibatis, ibant.*

S ha most ezek alapján ismét azt kérdezzük, hogy milyen ige tehát it-eunt, azt kell felelniök, hogy olyan, amely a vegyes személyjelűek osztályába tartozik ugyan, de (a fut. és praet. impf.-nál fogva) az első osztály felé kacsint.

És ebben áll a rendhagyósága, miért is ezt és az ilyeneket beosztjuk ugyan a felállított igeosztályokba, de ott élesen elkülönítjük a többiektől.

2. *A főneveken, mellékneveken* új dolgot nem tanulunk, azért 3. rátérünk a *névmásokra* és összeállítjuk ego és tu alakjait, valamint a birtokosnévmást. Azok után, amelyek ebben az olvasmányban, nemkülönben a 8. és 14. fejezetben találhatók, a személyes névmás két első személyét a sing-ban teljesen, a többesben kiegészítéssel megállapítjuk *ego* és *tu* minden alakját a sing. és plur. genitivus kivételével, mert annak mondattani szerepe van; szintúgy a birtokos névmás két személyét is (a második személyét kiegészítéssel) és suus-t csak azért nem, mert az inkább visszaható (reflexiv), mint birtokos (possessiv) névmás.

Ezek után igen könnyedén végezhetünk a kérdő *quis?* és a határozatlan *aliquis* hajlításával. A casusok tárgyalásánál ugyanis már tanultak a fiúk, ha nem is egész tudatosan, különböző kérdéseket latinul egyesben és többesben. Most ezeket csak felfrissítjük s készen áll a *quis?* hajlítása és ennek alapján szétválasztva aliquis-t két részre (az első fele határozatlan, a második kérdő), a quis alapján minden casus egyszerre megy. A sing. genitivusnál és dativusnál azonban egyelőre nem mondunk egyebet, mint hogy az egy sajátságos fajtájú genitivus és dativus és ezzel útját egyengetjük annak, hogy megszokják a névmási declinatiójú névmások sing. gen. és dat. alakját.

A gazdag nyelvkincs megértését latin beszélgetések formájában kérhetjük aztán számon.

XVII. **Ludus vel schola.** A harmadik képhez öt olvasmány fűződik, köztük ez az első. Sextus itt már tanuló és a róla szóló

A III. kép szemléltetése. A „Ludus vel schola“ c. olvasmány tárgyalása.

olvasmányok igazi diákolvasmányok, amelyek épen ezért közelről érdeklik a mi ifjainkat is. Ezen olvasmány főleg Orbiliusról szól. Címét kissé nehéz lefordítani, mert magyarban ludus is annyit jelent, mint schola s a latin ludi magister egyenesen fordítása a görög σχολιαστής-nek. Magyarul tehát így adhatjuk vissza a címet: Ludus vagy schola. A szöveg első részét nem lehet a képen szemléltetni, ez a bevezető rész, a második rész azonban a képhez fűzhető s így e részben a szavak is könnyebben betaníthatók, mert a szemlélet is erősíti a tanítást. A fordítás közben figyelmet érdemel Pompeios alak, amelyet összevethetünk a kép feliratával: Pompeiis és ebből megállapíthatjuk, hogy Pompeios a cselekvés végcélját fejezi ki s e kérdésre felel: hova? A *docebat* mellett előforduló kettős accusativust magából a latin nyelvtényből kell kimagyaráznunk ilyenformán: Sextum docebat = Sextust tanítja vala és elementa docebat = az elemeket tanítja vala; majd e két mondatot egymás mellé állítva kitűnik, hogy a második tárgynak a magyarban inkább véghatározó felel meg e kérdésre mire? s hogy a latinban is az accusativus fejezi ki a cselekvés végpontját.

A nyelvtani feldolgozásnál 1. *az igék* közt előfordul a praet. perf.: paraverat, venerat, fuerat. A venerat alakot egybevetve a docebat alakkal, actio szempontjából szépen meg lehet a különbséget állapítani, mert mindakettő mult cselekvés, csakhogy az egyik már be volt fejezve, amikor a másik kezdődött, amiért is azt, amely a multra nézve befejezett cselekvést fejez ki, elnevezzük végzett multnak, latinul *praeteritum perfectumnak.*

Most ezen alakoknak személy- és időjeleit vizsgálva, melléjök állítjuk a praes. perf. egyes és többes 3-ik személyét: paraverat (para*vit*—para*verunt*) s ez utóbbiaknak megállapítva idő- és személyjelét, kérdezünk az előbbi alak személy- és időjelére. Az ügyesebb fiúk azonnal eltalálják, hogy a perf. töve mellett az erat praet. imperfectum alak áll, vagyis szintúgy két darabra szedhető, mint a magyarban: hozott vala És ennek alapján akár egyszerre is meg lehetne állapítani mind a 6 alakot, azonban aláhúzatva a *t* személyjelet, pontosan meg kell velök állapíttatni, hogy az *e-r-a* az időjel, tehát így jelezzük: para**era***t*. Vagyis hozzátéve az időjellel bővült perf. tőhöz a rövidebb személyjeleket, egyszerre megkapjuk a praet. perf. mind a hat alakját.

Majd a fu**era***t* mellé állítjuk a fu*it* alakot s kérdezzük s jelezzük a személyjeleket, azután kérdezünk az időjelre. Fuerat-

ban találunk is, fuit-ban azonban külön időjelet nem veszünk észre, csak azt látjuk, hogy *fu* a perf. töve. Megmagyarázzuk azonban, hogy a *fu* nem jöhetett az *est*-ből, hanem az már egészen külön szó, vagyis ezzel is azt dokumentáljuk, hogy a perfectum már szóképzés.

Mittere alapján megfigyeltetjük az infinitivus imperfectus jelének második fajtáját. Mig ugyanis ambulare alakban a jel *r-e* volt, addig itt (mert a tő mitt) a jel *e-r-e* lesz. Összehasonlításból hamar megállapíthatjuk, hogy az inf. impf. rövidebb jele (r-e) a magánhangzós töveknél (ama*re*, sedere, venire) jön elő, míg a hosszabb a mássalhangzós és félhangzós töveknél (mitt-*ere*, facere, amely ebből lett faci-*ere*) fordul elő.

2. A *főneveket* kiíratva a casusok sorrendjében, gyakoroltathatjuk a jelentésöket, egyébként új anyagot nem nyújtanak. Fontos azonban a *domus* (gen) és *domi* alak, ezzel kapcsolatosan felhozzuk a már tanult *domum* alakot (véghatározó = haza) és kiegészítjük a *domo* alakkal, majd felhozva domusnak már tanult alakjait (11. olv.) s a hiányzókkal — lehetőleg visszavíve előbbiek analógiájára — kiegészítve, összeállítjuk teljes declinatióját, miközben feltüntetjük az e szó hajlításában (sing. abl. mindig, plur. acc. és gen. rendesen *o*-tövű) mutatkozó ingadozásokat. Ennek alapján eldeklináltathatjuk *lacus* szót is minden alakban (plur. dat. lacubus vagy lacibus.)

3. A *mellékneveken* semmi különös megfigyelni való nincs, ellenben a számneveket az adottak alapján könnyen kiegészíthetjük 16-ig.

4. A *névmások* közül az előzőknek (hic, ille) függőben hagyott eseteit is részint kiegészítjük, részint újat is tanulunk. A hic és ille névmásnak sing. gen. és dativusát, nemkülönben az ablativusát is kiegészíttethetjük e minták után: cuius, alicuius; cui, alicui; quo, qua, quo, csak a *hic*-nél kell még egy *c*-vel is megtoldani. Ugyanitt kiegészítjük a névmási ragozású unus, a, um sing. gen.-t és dativusát is. Majd ezen minták után, majd meg a sing. nom.-ban megfigyeltetve is, ea, id-nél az *i* és *e* változását s annak okát az *it* ige szerint magyarázva, megcsináltatjuk e névmásnak is minden alakját, a plurálisban az us, a, um végű melléknevek analógiájára támaszkodva.

Végezetül összegyűjtve a praepositiókat, határozószókat és kötőszókat, beszélgetéssel zárhatjuk le e fejezet tárgyalását.

XVIII. **Magister et discipuli.** Tárgya teljesen az iskolai életből van véve, amelyben Orbilius és a fiúk hozzá fognak a munkához. Épen azért belőle kis diákoknak való szócsoportot lehet alkotni és érdekes összehasonlítást tenni a római és a mai diákok iskolai szerelvénye közt. Élet, közvetlenség van ebben az olvasmányban, amely mindvégig leköti tanítványainkat.

A „Magister et discipuli" c. olvasmány tárgyi és grammatikai feldolgozása.

A nyelvtani feldolgozásnál 1. a *főszók* közt a következő perfectum-alakok fordulnak elő: apportavistis, amisi, legit. Alkalmunk nyílik itt ismételni a perfectum-képzés eddig tanult módjait, a *v*, u és hangzónyújtásos perfectumokat. Elsőízben fordul itt elő az *s*-es képzésmód: *amisi*. Megmondjuk praes. imf.-át: amittit és a praes. perf. egyes 3. személyét: amisit. Ebből azonban még nem tudják tisztán látni a perf. képzés módját, azért az itt előforduló scribit igének képezzük scripsit alakját és e kettőt összehasonlítva most már világosan előtűnik az *s* időjel. Ebből kiindulva kérdezzük aztán, hogy miért maradt el a másik igének tőbeli *t*-je ezen *s* előtt? A főnevek (mont + s stb) analógiája alapján hamar megtalálják ennek okát, hogy t. i. az *s* nem tűri maga előtt a *t* hangot.

Előfordulnak ezenfelül a következő plur. imperativusok: auscultate, salvete, (I. osztály), scribite (II. osztály); összehasonlítást téve a már ismert sing. imperativus alakokkal, megállapítjuk a jelet: *te*.

A *dic* imperativusból kiindulva kiegészítjük a többi megrövidült imperativusokat is: *duc, fac, es* (fer később) és kiemeljük, hogy ez a megrövidülés épen a leggyakrabban előforduló igéknél jön elő.

Eddig csak egy igenév jött még elő, az infinitivus, most itt alkalmasan rátérhetünk a *participiumra* is: versus, paratus alapján. Alakjáról azt látják, hogy ez melléknév, de jelentéséből: megfordított vagy aki megfordíttatott, észrevehetik, hogy az igének névi alakja, még pedig szenvedő jelentésű, amely befejezett cselekvést jelöl, azért is az ilyent elnevezzük *participium perfectum*-nak. Ilyenek a már előzőleg előfordult: natus, indutus, amictus alakok is.

2. A *névszók* közt az előforduló *eandem* alak nyomán, mivel a 15. olvasmányban már megtanulták annak a sing. nom. és abl.-át, meg hogy idem = is + dem, tehát összetétele az is, ea, id-nek, azért ez utóbbinak a 17. olvasmánynál tanult hajlítása alapján játszva megcsinálhatjuk itt az *idem* teljes hajlítását.

Az „Aesopi fabula“ c. stilizált mese nyelvi és grammatikai feldolgozása.

XIX. **Aesopi fabula.** (Lupus et agnus). Csupán tizenöt sorból álló stilizált mese és betanítása mégis nagy nehézséget okoz, 1. mert nem fűződik a képhez, 2. mert rendkívül gazdag szóanyaga van, mintegy 43 szó ismeretlen benne a fiúknak. Lefordításánál azt az elvet követjük, amit különben általánosan is szem előtt tartunk, hogy t. i. *legyen a fordítás hű, amennyire csak lehetséges és szabad, amennyire szükséges.* A fiúkhoz mért fordítás mintájául álljon itt e mese magyarul:

„Ugyanazon patakhoz jöttek vala a farkas és a bárány szomjúságtól kergetettek (kergetve). Fentebb(i) áll vala a farkas és messze lentebb(i) a bárány. Akkor a gonosz toroktól izgatott (izgatva a) rabló a veszekedés okát vitte be (idézte elő). „Miért — úgymond — csináltál nekem, az ivónak zavaros vizet?“ A gyapjas félő (félve) így felel: „Akkora nagy gonosztettet csinálni nem birok, óh farkas. Tőled szalad le az én nyelésemhez a folyadék (a víz).“ Az az igazság erejétől visszakergetett (visszakergetve), így szól: „E hat hónap előtt (hónappal ezelőtt) rosszúl beszéltél rám (rágalmaztál engem).“ Felel a bárány: „Bizony született nem valék (nem is születtem).“ „Akkor — istenemre! a te apád beszélt rám rosszúl (rágalmazott engem).“ És akkor a megragadottat (megragadva) széttépi igazságtalan gyilkolással (halállal). Ezen mese azon emberek miatt van írott (írva), akik költött okokból nyomják el az ártatlanokat.

A 14. sorban figyelmeztesse a tanár a tanulókat a szórendet illetőleg a *haec* és *fabula* szavak összetartozására.

Ezt a mesét lefordítás után könyv nélkül is betaníttatjuk, majd a tanulókkal emlékezetből leíratjuk.

A nyelvtani feldolgozásra is bőséges anyagot nyújt ez a mese. 1. A *főszók* közt ott találjuk a *possum* alakot, amelyhez hozzátéve szokás szerint az egyes és többes 3. személyt: potest, possunt, némelyek már ekkor észreveszik, hogy összetett ige, de ha nem vennék magoktól észre, ilyen irányban kérdést intézünk hozzájok. Ezen felismerés alapján megértik, hogy a második fele *sum* ige, első pedig *pot* és ott, a hol *sum* alakjai magánhangzóval kezdődnek, megvan a *pot* alak, ahol pedig *sum* alakjai mássalhangzóval kezdődnek, ott hasonulás történik (possum = pot-sum.) Ezen alapon megcsináljuk a potest-ige praes. imperfectum-ának 6 alakját, majd erat segítségével a praet. imperfectum, ero segítségével a fut. impf. 6 alakját. A praes. perfectumnál már a fiúk magok kérdik, hogy

nem pot-fui? A mikor is felvilágosítjuk a fiúkat, hogy nem, mert a *potui* (mint általában a perfectum) külön szó, amelyet minden igénél külön kell megtanulni; de azért a *fui, fueram* mintájára egyszerre el tudják hajlítani ezeket is.

A *participium imperfectum* alakjának képzésénél két osztályt fogunk megkülönböztetni: a) *ns* (rövidebb) jellel: timens, b) *ens* (hosszabb) jellel: bibens. Az első csupán az első osztálybeli (a, e tövű) igék participium imperfectumában jön elő, míg a második a többiekben mindenütt (veniens, faciens, fluens, currens). Majd ezután összegyűjtetjük a *participium perfectumokat*: compulsus, incitatus, repulsus, natus, correptus, scriptus (az előbbiekből coctus, incoctus stb.) és elmondatva jelentésöket úgy ezeknek, mint a participium imperfectumoknak, ennek alapján megállapítjuk, hogy a *participium* (melléknévi igenév) lehet melléknév, határozó igenév és mondat, így: timens = a) félő (melléknév), b) félve (határozó igenév), c) aki fél (mondat); scriptus = a) írott (melléknév), b) íratva (határozó igenév), c) ami íratott (mondat). Ebből egyszersmind azt is meg lehet értetni, hogy a participium imperfectumnak cselekvő, a participium perfectumnak szenvedő jelentése van. Végezetül kijelentjük, hogy a participium perfectumot minden igénél meg kell tanulniok, amitől a fiúk egy kissé megijednek, azért megvigasztaljuk őket azzal, hogy majd csak a II. osztályban.

A perfectum alakok közül itt előfordul a jeltelen képzés: respond*it*, amelyet respond*et* alakkal egybevetve perfectumképző időjelet nem találunk.

2. A *névszók* alkalmat nyújtanak főleg a mássalhangzós tövek hajlításának gyakorlására és a szükséges ismeretek kiegészítésére, így a *siti* abl., mellétéve a *sitim* accusativust, igen alkalmasan előkészíti a *vis* egyesszámú alakjait (vim, vi), a *viribus* alak pedig mutatja, hogy a többes szám rendes hajlítású a *vires* nom.-ból. E kettő együtt pedig zökkenés nélkül viszi át a tanulót az *i* tövű melléknév (innocens) declinatiójára, ahol szabályszerint mindig *i* az abl., a többi alakra nézve mintának a fons, mons stb. neveket adjuk.

3. A relativ *qui, quae, quod* névmás alakjait a quis?, quid?, aliquis, aliquid mintájára könnyen össze lehet állítani.

XX. **Colloquium in ludo.** A fentebbi aesopusi mese erkölcsi értelmezése. Nyelvi anyaga leginkább a mellékneveket öleli fel s

A „Colloquium in ludo“ c. olvasmány tárgyalása.

példákat nyújt úgy a rendes és rendhagyó, valamint a körülírt fokozásra és adverbium — képzésre is. Akik tehát itt a melléknevek comparatióját rendszeresen akarják letárgyalni, találnak rá elég anyagot, célszerű azonban itt csupán megfigyeltetést végeztetve, a melléknevek comparatiójának rendszeres összeállítását a 24. olvasmánynál végezni.

XXI. **E ludo in ludom.** Iskolából játékba Egy igazi mulatságot mutat be tanóra után. A fiúkat a tárgy igen érdekli s közben nehézség nélkül — pedig nem lehet a képhez fűzni — megtanulják a szavakat és a fordítást

Az „E ludo in ludum“ c. olvasmány tárgyi és nyelvtani feldolgozása.

A grammatikai feldolgozásnál előfordul itt már a *supinum*, amely a célhatározót kifejező főnévi igenév latin neve: *lusum*. Megállapítjuk a jelét.

A perfectumok közül előkerül a reduplicatiós alak is (fefellit), ami alkalmat nyújt arra, hogy a perfectumképzés mind a 6 módját összegezzük és újra kiemeljük, hogy mindamellett is a hajlítás egyforma. Majd az előző olvasmányokban előfordult igék perfectum alakjait is megmondva, az összeállításból azt a következtetést vonják le a fiúk, hogy az *a* tövű igék rendesen *v*-vel képzik a perfectumot. Hozzátesszük ezekhez *dedit*, *stetit* reduplicatiós alakokat.

Ettől kezdve — mert már minden perfectumképzési mód előfordult — új megállapodásra jutunk a fiúkkal, hogy t. i. minden igének megmondjuk a praes. perf. alakját is, kiegészítve az inf. és kétféle participiummal, úgy, hogy ezután az igéket a következő minta szerint mondjuk ki: amat, amant, amavit, amare, amans, amatus; audit, audiunt, audivit, audire, audiens, auditus.

2. A *névszók* feldolgozásánál az itt előforduló *rem* alak, meg a régebben előfordult alakok feleleventésével és az előbbi declinatiókból vonható analógiák alapján összeállítjuk *res* teljes declinatióját.

Ambabus alakból (arról nem is szólva, hogy ez dualis) megcsináljuk annak teljes hajlítását. A nom.-t ugyanis mindig megadjuk: ambo, ambae, ambo, tehát olyan, mint duo, duae, duo; ambabus nőnemű alaknak megfelelő hím és neutr. alakot kiegészítjük: ambobus; mivel a dativus mindig olyan a plurálisban, mint az ablativus, az is ambobus, ambabus lesz; továbbá mert a nominativusa olyan, mint duo-é, tehát accusativusa és genitivusa is olyan lesz, mint azé s így készen áll ambo teljes declinatiója. Viszont duo-nak függőben hagyott dat. és abl. alakját is kiegészítjük most ambobus,

ambabus, ambobus alakok mintájára. Hozzátesszük ehhez a *deabus filiabus* alakokat is, amely képzés, illetve ezen alakoknak a deis, filiis alakoktól való finomabb distinctiója már a művelt gondolkodásnak a nép nyelvébe való benyomulását tünteti fel, s ezen nem is csodálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy Rómában a művelt világ, többek közt maga Julius Caesar is foglalkozott grammatikával.

XXII. **Caupona vel deversorium.** A IV. képhez 5 olvasmány fűződik, amelyek eltérnek ugyan a tárgytól, amennyiben a kis Sextus nem szerepel bennök, azonban genreképet nyújtanak arról, hogy a szolgák az útban hogyan beszélnek, hogyan mulatoznak és mindez eleven életet ad a tartalomnak. A Caupona c. olvasmány a csárda táját írja le s legkevésbbé áll összefüggésben a képpel, ezért a szavak betanítása nehezebben is megy, azonban jórészök már előzőleg ismerős. A fordítás előtt — a szavak betanítása után — le kell tárgyalnunk a frázisokat: vinum facit = bort termel és somnum dormientibus eripit = kiveri az alvókból az álmot és ezután a fordítás már akadály nélkül történhetik mondatelemzés útján.

A IV. kép szemléltetése. A „Caupona vel deversorium" c. olvasmány tárgyalása.

A nyelvtani feldolgozásra ez az olvasmány új anyagot nem nyújt s azért itt legfeljebb az előzőket lehet gyakoroltatni, hogy azonban azokból mit, a tanár belátásától és az osztály szükségletétől függ. Semmi esetre sem célszerű már az I. osztályban főnevet melléknévvel és névmással együtt hajlíttatni, mert ez nagyon megfeszített figyelmet kiván; ilyet tenni célszerűbb a II. osztályban. Akármit tűzünk is azonban ki ez olvasmánynál ismétlés tárgyául, sohasem mellőzhetjük el az adverbiumok, kötőszók stb. összeállítását a szóbőség szempontjából.

XXIII. **„Ad Elephantum".** Ez és az olvasmány első sora felirat Pompejiben egy vendéglő felett. A kép segítségével szemlélet útján begyakoroltathatjuk majdnem az összes szavakat. A tricliniumot és a lectus-t egy későbbi képen szintén szemléltethetjük.

Az „Ad Elephantum" c. olvasmány tárgyi és grammatikai feldolgozása.

A nyelvtani feldolgozásnál 1. az *igék* közt előfordul: *affert*, megmondjuk praesens perfectumát: *attulit* (ehhez hasonló összetétel a 19. olvasmányban intulit, kiegészítjük: infert alakkal.) Vizsgálva affer*t* — affer*unt*, infer*t* infer*unt* személyjeleit, rájönnek, hogy itt vegyes személyjelek vannak, azért az ezen osztályba tartozó igék (faci*t*, facie**ba***m*, faci*am*, személy és időjelei alapján — nem sok kiegészítéssel (plur. 1. személyben fer-*i*-mus) —

az affer, infer tövekből egész könnyedén képezzük fert-ferunt ige (illetve összetételei) praes. impf., praet. impf., futurum impf. mind a 6—6 alakját, szóval az egész actio imperfectát A *tulit* alakot (mint minden perfectumot), külön szónak tekintve, ebből az előbbi perfectumok személyjelei alapján meg tudjuk csinálni a praes. perf. és praet. perf. összes alakjait. Végül az ezen igével személyjelére nézve egy osztályba tartozó est-sunt ige már tanult sing. imperativusa: *es* kapcsán megcsináltatjuk a *fer* megrövidült imperativust; képeztetve azonban többesöket: *dicite, ducite, facite, este, ferte,* személyjeleikből megállapítható, hogy ezek rendes alakok. Megmondjuk azt is, hogy az infinitivusban (bár töve mássalhangzón végződik) rövid jelet vesz fel: *fer-re.* És ezen alapon visszakérdezünk, hogy lenne a hasonló alak *es* tőből? Rámondják *es-re,* amit tanár annál is inkább felcserélhet az *esse* alakkal, mert a fiúk már magok is ismernek olyan példákat, ahol az *r*-ből *s* lett: genus-genera, holus-holera stb.

2. *A névszói* alakok közül itt be lehet gyakoroltatni quidam hajlítását, miután a qui, quae, quod hajlítását a 19. olvasmány feldolgozásából tudják s quidam = qui + dam. *Alter* mellé állítjuk uter, neuter alakot s a már ismert unus stb. alapján hajlításukat könnyen megtaníthatjuk.

Hasonlóan az előzőkhöz, latin beszélgetések zárhatják be e fejezet tárgyalását is.

XXIV. **Viatores sub arbore bibentes.** Bár colloquium, mégis a kép alapján sok szót be lehet tanítani, a többit pedig az olvasmány elemzése közben. Fordítás után jön a retroverzió.

A „Viatores" c. olvasmány tárgyi és nyelvtani feldolgozása.

A nyelvtani feldolgozás során 1. az *igék* közt előfordul *perit,* amelynek alakjait a már tanult it-eunt ige kapcsán minden nehézség nélkül meg lehet tanítani az actio imperfecta-ban. Kiegészítve a *periit* perf. alakot, (s ezt jeltelen képzésnek fogjuk tekinteni, amely azonban *v*-s is lehet: peri*vit*) a tanult perf.-ok mintájára megalkothatjuk a praes. perf. és praet. perf. minden alakját.

2. *A névszók* közt itt igen sok és változatos melléknévi alak fordul elő, ami alkalmassá teszi ez olvasmányt a *comparatio rendszeres letárgyalására.* Hivatkozunk itt az összes előbbi fokozott alakokra, különösen a 20. olvasmánybeliekre, úgy, hogy az összeállítás teljesen tapasztalati úton történhetik. Ezzel kapcsolatban vegyük elő az adverbium-képzést is, amelyre szintén találunk az olvasmányokban elég anyagot.

XXV. **Dama cantat.** A kis horatiusi vers alkalmazása itt nagyon szellemes, mert a helyzet (t. i. mulató emberek) alkalmazását nagyon természetessé teszi, de másodsorban a szolgák foglalkozásának megfelelőleg olyan dolgokról énekel Dama, ami alkalmassá teszi e darabot az olvastatását megelőzőleg eszközlendő szócsoportképzésre. Itt tehát az *időjárás* a szócsoport tanításának kiinduló pontja. E csoport alá vonhatók a négy évszak neve és az azokhoz fűződő egyéb szavak, ilyformán: ver, campus, gramen, coma, Zephyrus; és itt e szó közhasználatú jelentésére is fel lehet hívni a figyelmet, t. i. a zefír ruhára, amit olyankor szoktak hordani, amikor a Zephyrus lengedez;) aestas, autumnus, pomifer. fructus, hiems, bruma, iners, frigus, nix, tehát 14 szót csoportosítás útján kaphatunk meg anélkül, hogy még az olvasmányba belementünk volna; van azonfelül még 11 ige, egypár névszó és 3 szólás: a) mutat vices = változtatja szerepét (külsejét); b) ripas praeterit, nem lehet így fordítani: mellőzi a partokat, hanem: a partok mentén halad; c) gratias agit = köszönetet mond.

A „Dama cantat" c. horatiusi vers tárgyi és grammatikai feldolgozása.

Bár ez horatiusi vers, lefordítása az előzmények után mégis könnyebb lesz, mint az aesopusi meséé. Mivel ezt a kis verset meg is akarjuk a fiúkkal taníttatni, azért maga a tanár olvassa fel nekik szépen hangsúlyozva, ritmikusan, hogy már e miatt is nagyobb kedvet ébresszen bennök a betanulásra. Ezen olvasmány után retroverzió helyett betaníttatva a költeményt, leíratjuk velök, ügyeltetve gondosan az események sorrendjére.

A nyelvtani feldolgozásnál a következőkre kell figyelni: 1. az *igék* közt előfordul a *diffugere* alak, amelynél a tanár megmondja, hogy diffugerunt alak helyett áll és ez utóbbit a fiúkkal meghatároztatva, minden előbbi ige praes. perf. többes 3-ik személyét megalakíttatjuk a diffugere mintára

Előfordul itt a *fut. perf.* (effuderit), amely mellékmondat nélkül nem is jöhet elő. Jelentéséből (majd szétárasztotta) meg mondatbeli szerepéből is megvilágíthatjuk, hogy ez egy másik jövőre nézve befejezett cselekvést jelent, azért neve: bevégzett jövő, latinul *futurum perfectum*. Magának az alaknak magyarázatára felhozzuk az effundit-effudit alakokat és ez az utóbbinak töve, az előbbinek személyjelei alapján megcsináljuk effuderit-nek mind a 6 alakját. Majd kérdezve a fiúktól az idő és személyjelre külön, lesznek, akik az egész *erit* alakot ki akarják emelni, ezt a tudákosságot azonban meg nem engedve, külön húzatjuk alá a *t* személyjelet

és az *e-r-i* időjelet így: effud**erit**. Ezen alapon rátérhetünk majd a következő évben a coni. praes. perf.-ára is. Redit és interit coniugatióját az *it-eunt* alapján játszva tudjuk itt összeállítani.

Interitura (az elpusztulni fogó, amely el fog pusztulni) alaknál megtanítjuk a fiúkat a participiumra vonatkozó előbbi ismereteik felfrissítésével, hogy ez is melléknévi igenév, amely a cselekvés beálló, szándékolt állapotát fejezi ki s ezért elnevezzük *participium instans*-nak. Ez is lehet a) melléknév 2. mondat. Összeállítva az eddig előfordult participium alakokat, figyelmeztetjük a tanulókat arra, hogy a participium imperfectum jelentése cselekvő, a participium perfectumé szenvedő, a participium instans (activum) értelme szintén cselekvő. Azt azonban nem taníthatjuk, hogy a part. instans, valamint a part. perfectum is a supinumból származik, mert hiszen mindkettő igenév, (a part. melléknévi igenév, a supinum és gerundium határozói igenév) amelyek mindegyike annyit ér ugyan, mintha teljes mondat volna, de csak név alakban van meg és pedig a supinum *u* tövű, a participium instans és perf. pedig *o* tövű név. Hogy lehetne tehát *u* tövű névből származtatni o-tövű melléknevet (participium = melléknévi igenév), mikor az *u* és *e* tövű nevekhez melléknevek egyáltalában nem is tartoznak?

A *nevek* sorában találunk ujabb *i* tövűt: *nix* és ezzel szaporítjuk az *i* tövű neveknek a 15. olvasmánynál összeállított nom. végződését, bár az *x* végződés mellett *i* tő csak ezeknél fordul elő: nix, nox, fauces — ezek olvasmányainkban is előfordultak, és még: strix, supellex. Jön itt elő újabb *i* tövű melléknév is: *iners* és egy participium impf.: *decrescens*. Mindezek alkalmat adnak az *i* tövű fő- és melléknevek declinatiójának ismétlésére.

A *vices* szó alapján érinteni lehet a hiányos neveket is, annyival is inkább, mert ilyet (vis, vim, vi) már ismernek is.

Újabb feladatot kitűzni ezek után aligha lehet, csak még összegyűjtjük a határozó — illetve kötőszavakat a szóbőség gyarapítására

A „Tabellarius" c. olvasmány tárgyalása.

XXVI. **Tabellarius.** A levélhordó Rómából levelet hoz Marcusnak s a csárdánál Syrus őt megállítva egy pohár borral megkínálja és marasztalja; az azonban nem marad, hanem miután a fiú megmutatja neki az utat, tovább megy. Kultúrképet nyújt ez is, mert arról van benne szó, hogy mint bonyolították le a póstai forgalmat a Kr.-u. első században.

A nyelvi feldolgozást illetőleg fontos a *vis* (volo) ige, mely-

nek megmondva egyes és többes 3-ik személyét, ezek személyjelei alapján a vegyes személyjelűek közé osztjuk be (tehát fert, potest stb. párja) és megalakítjuk a megalakítható alakjait, bár ezzel nem kell itt sietni, mert a *vult* igét a 31. olvasmánynál (Navicula) lehet legcélszerűbben összeállítani.

Előfordul itt a harmadik (is és idem után) determinatív névmás: ipse, ipsa, ipsum. Figyelmeztetjük fiainkat arra, hogy itt nincs a neutrumban *d* és ennek leszámításával ille, illa, illud nyomán meg is csináltatjuk összes alakjait, főnévvel be is gyakoroltatjuk és beíratjuk a diáriumba.

Geréb dr. különben ezt az egész olvasmányt csak tartalmilag ismerteti meg tanítványaival.

Ennyi (26) olvasmány feldolgozásával népes vagy gyengébb osztályokban, különösen nemzetiségi vidékeken nagyon meg lehet elégedni. Ezzel az olvasmánnyal ugyanis határkőhöz jutunk, amennyiben eddig nem fordult elő szenvedő ige, ezentúl pedig már az is előfordul.

S ha számonkérjük magunktól az ezek alapján végzett grammatikai anyagot, akkor azt felelhetjük, hogy elvégeztük: 1. a főnevek declinatióját, 2. a melléknevek hajlítását és fokozását, 3. a névmásokat csaknem teljesen (a személyes névmás gen.-án és a reflexiv névmáson kívül, mint a melyeknek szintaktikai szerepök van) 4. a tőszámnevekből 1—16-ig (esetleg feliratokból a százast, ezrest is), 5. a cselekvő igehajlításból a coniunctivusi alakokon kívül a többit mind, mert a coniunctivust összetett mondat nélkül, amilyen az olvasókönyv I. részében nem igen fordul elő, nem lehet okosan és helyesen betanítani, mert aki pl. az *amarem* alakot így tanítaná: szeretnék, nem tanítana helyes dolgot, amikor a legelső mondatban sem úgy kellene azt magyarra fordítani. 6. Tanultunk sok adverbiumot, praepositiót, mellérendelő kötőszót, ami mind a copia verborum növelésére szolgál.

A végzett grammatikai anyag.

Az eljárásnak, a módszernek, amelyen ezen eredményhez eljutottunk, egyes fázisai: a kép szemlélete, ennek alapján (majd mondatelemzés közben) szótanítás csoportokban, a jelentéstan után az állandó kapcsolatok megértetése, fordítás, retroverzió, a latinos és magyaros gondolkodás állandó összehasonlítása az olvasmányokban nyújtott nyelvkincs alapján a tanulók állandó részvételével, a megfigyeltetéssel és vezetéssel a nyelvtani kategóriák felállítása és azok fokozatos, de nem erőszakolt kitöltése, a diáriumba való

A genetikus módszer rövid áttekintésben.

íratás, annak javítása s felolvasása, végül érdekkeltő beszédgyakorlatok (nemcsak a betanult beszédgyakorlatok, hanem minden olvasmánynál külön is), a tanult szókincs és grammatikai formák gyakorlására. Egyszóval élénk, változatos az iskolai élet, amelyben a tanár személyében munkatársat lát a tanuló. Ilyen eljárás, ilyen módszer mellett aztán az ismétlés, a begyakorlás folyik az egész éven át. Nincs tehát itt szükség időnkinti megállapodásra és ekként való ismétlésre, mert az olvasmányonkint úgyis megtörténik, hisz mindig az egész nyelvi anyag benne van a munkában, legfeljebb az *utolsó fejezet alapos nyelvi feldolgozása lehet ez egész anyag ismétlése is*

Az iskolai nyelvtankönyv használata a genetikus módszer mellett.

Ami aztán módszerünkben az *iskolai nyelvtant* illeti, mi azt általánosságban véve az I. osztályban még nem használjuk, mert nekünk a tábla, a kréta, meg a diárium a segítő társunk. Ott azonban, ahol az osztályban sokan vannak, s ahol emiatt sokan hiányozhatnak, lehet nyelvtankönyvet is használni, amelyből a tanár azoknak, akik a módszeres előadásban részt nem vehettek, kijelöli hogy mit tanuljanak meg. Ennél azonban célravezetőbb, de csak az I. osztályban, Geréb dr. eljárása, aki mulasztás vagy hanyagság miatt előforduló tudatlanság esetében úgy jár el, hogy az illető fiúnak u. n. *schedatort* (kihallgatót) állít, de nem ő (a tanár) maga jelöli ki, nehogy a fiú előtt gyülöletessé váljék, hanem a fiú választja magának, s az vagy az óra előtt, vagy az órák közt, esetleg délután otthon begyakorolja tanulótársával a mulasztott tananyagot. Népes osztályokban azonban ez nehezen megy, meg a memoria loci-nak is meg kell vetni az alapját, azért bizonyos tekintetben kaphatnak könyvből is leckéket.

A II. osztályban azonban mi is, akik pedig az I. osztályban nem használtunk nyelvtankönyvet, elővesszük azt, mert *azt a keretet, amit az* I. *osztályban adtunk, azt a II.-ban már ki is kell töltenünk*, de meg különben sem lehet itt már arra várni, hogy minden előforduljon az olvasmányokban, mert hogy csak egy példát említsünk, a genuskivételek mindegyikét az olvasmányokban bajos megtalálni, hanem ha egy előfordul, akkor megtaníttatjuk ezzel kapcsolatban az egész erre vonatkozó szabályt, szóval igazából kitöltjük a keretet a nyelvtankönyv segítségével.

Ami végül a *dolgozatírást* illeti, az I osztályban a tanév 2 első hónapjában nem irattunk dolgozatot, mert ez idő alatt jórészben a bevezető ismeretek tárgyalásával, meg a közéleti szavak

révén a latin írás és olvasás szabályainak absztraháltatásával foglalkoztunk, meg aztán elejében a dolgozat jórészben inkább helyesírási gyakorlat, amit tanulóink a tábla után úgyis eszközölnek diáriumukban. November hónaptól kezdve azonban egész a tanév végéig havonta kétszer irattunk dolgozatot „ex tempore". Természetes dolog azonban, hogy olyanféle mondatokat, mint amilyenek a dolgozat tárgyát képezték, az előző órák valamelyikén készíttettünk a tanulókkal. A javítást a szokott módon (piros tintával) végeztük, annyiban azonban eltértünk az általánosan dívó szokástól, hogy kalkulusokat (érdemjegyeket) nem irtunk a dolgozatra, hanem összegezve a hibák minőségét (pl. 3 grammatikai, 2 helyesírási hiba) a dolgozat értékét kifejező általános bírálatot írtunk rá, pl. helyesen dolgoztál, munkád kifogástalan, nem eléggé vigyáztál, hanyag dolgozat stb. Sohasem mulasztottuk azonban el ilyenforma eljárás mellett a mutatkozó legcsekélyebb haladást is a bírálatban honorálni. Hogy kalkulusokat nem írtunk, annak legfőbb oka, hogy ezzel akartuk elsősorban leszoktatni a fiúkat a szokásos csempészésről s az önálló, becsületes munkára szoktatni; meg aztán főleg a dolgozatra írt kalkulus nem csalhatatlan mértéke a tanuló valódi tudásának, mert azt minden tanár tapasztalhatta, hogy tanítványai dolgozatírás alkalmával bizonyos ideges állapotban vannak s ezért ez állapotban beadott munkájok csak részben (de egészen sohasem) ismertet meg bennünket a fiú egyéniségével.

Az iskolai dolgozatírás és javítás módja.

A dolgozatírás alkalmával a tanár szemének mindig az osztályon kell lennie s ha a fiú valamely szót nem tud, akkor a tanár — aki köztök járkál állandóan — mondja azt meg.

A javítási órán addig nem osztjuk ki a dolgozati füzeteket, míg a tipikus hibákat meg nem beszéltük, illetve tanítás tárgyává nem tettük, de sohasem nevezzük meg a fiút, akinél ez vagy az a hiba előfordul. Ezen megbeszélés után a helyes szöveget felíratva a táblára, a fiúk füzetökben eszközlik a javítást.

*

A genetikus módszernek az I. osztályra vonatkozó részét lehető teljességgel kidolgozva ezekben állítom kartársaim elé. És ha *Geréb* dr. eme módszerének 70—80 magyar tanár lelkébe való átplántálásával szerényen csak hullámot akart vetni a síma

felületen, megelégedéssel tapasztalhatja most, hogy ennél jóval többet ért el, mert lelkesedést keltett eljárásával lelkünkben. Ahol pedig tűz lángol a tanár szivében, ott a féleredmény már ezzel is biztosítva van és a siker csak még teljesebbé válik, ha megszívleljük nagy mesterünknek, *Kármán Mór*-nak a nyelvkincs megszerzésére, a nyelvtani tanításra és végül az irodalmi oktatásra vonatkozó bölcs és hosszas megfigyelés árán leszűrődött eszméit. Amennyiben azokat a mély tapasztalat szülte igazságokat be tudjuk vinni az iskolai életbe, hasznot hajtunk és felfrissülést teremtünk a latin nyelv tanításában. Mivel pedig épen ezt akarja elérni az idei próbatétellel a közoktatásügyi minisztérium és e részben tőlünk, az első kísérletezőktől jelentést vár, nem lesz talán érdektelen, ha végezetül röviden összefoglalom a genetikus módszerre és a Dent-féle latin nyelvkönyvre vonatkozó és az iskolai életből eredő megfigyeléseimet.

A gyakorlati tanítás közben eszközölt megfigyelések:

A *genetikus módszer*, amely a nyelv tényeiből kiindulva igyekszik bevezetni a tanulót elsősorban a latin ember világfelfogásába és csak másodsorban fűzi ezen tényekhez a grammatikai ismereteket, megfigyeltető irányánál fogva igen alkalmas arra, hogy a tanulókat a Wolf követelte önálló gondolkodásra szoktassa s azáltal, hogy mellőzi a túlságos grammatizálást, mely „a szaktanár pedagógiai mértéke helyett a tudósét alkalmazza," a latin nyelv tanítását a szó igazi értelmében ars legendi-vé teszi. Mivel tehát semmit sem ad készen, hanem a nyelvtényekből a tanuló értelmi működésének árán vezet le mindent, ezen módszer mellett még a grammatikai tanítás is kellő élénkségű lesz, amelynek eredménye gyanánt a különben annyira elvont grammatikai formák is mélyebben vésődnek a tanuló emlékezetébe. A jelek (casus- és személyjelek) és ismertetők állandó megfigyeltetésével és megkülönböztetésével, a kategóriák levezetésével logikai gondolkodásra szoknak a fiúk és így értelmök intenzív fejlesztésével párhuzamosan a latin nyelv organizmusát már kezdetben megismerve reményt nyújtanak arra, hogy ilyen vezetés mellett elérhetik majd a latin tanítás legújabban formulázott célját is, amely a logikai gondolkodás fejlesztésén kívül a nyelv olyfokú ismeretében áll, hogy a gimnázium végeztével nemcsak a szoros értelemben vett iskolai latin remekírókat nagyobb nehézség nélkül olvashassák, hanem a későbbi latinság jelesebb s különösen magyar vonatkozású íróit is könnyen megértsék. Az I. osztályos tanításban e cél szolgálatában csak az

a) a módszerre vonatkozólag,

alapot raktuk le, rászoktattuk őket és pedig eredménnyel a logikus gondolkodásra, ezt folytatni és a további követelményeket is lassankint elérni a következő évek feladata leend.

Épen azért, mert az első év legnehezebb feladatai közé tartozik az elvont grammatikai formáknak a nyelvtényekből való lassú abstractiója, véleményem szerint a logikus gondolkodásra szoktatás ellen vétenek azok, akik kellő szükség híján, siettetve és erőszakolva a mihamarabbi rendszerezést, kiegészítenek alakokat. Nem szabad ugyan a végletekig vinni az indukciót, de viszont nem is szabad azt csak azért megrontani, hogy kiegészítések árán mentül előbb összeállíthassuk pl. az *a* vagy *o* tövűek teljes declinatióját. A rendszerezésnek lassúnak, természetesnek kell lennie s az olvasmány nyelvkincse alapján kell megtörténnie. Hogy a coniugatiót előbb tanulja a fiú, mint a declinatiót, vagy az *u* tövűeket előbb, mint az *a* tövűeket, az itt egészen lényegtelen körülmény. Aki ugyanis a grammatikai formák mielőbbi teljessége okáért olyan alakokat is kiegészít, amelyeket az olvasmányok nyújtanak ugyan, de csak később, az lényegileg most is csak grammatikai célokért olvastat s az csakugyan nem mondathatja el fiaival, hogy a kis Sextus történetét tanulják, hanem hogy az *a* vagy *e* tövűek declinatióját. Ez pedig egyenesen ellenkezik a leszármaztató, genetikus vagy appercepciós módszer alapelveivel. Amit ugyanis maga a fiú is tud appercipiálni, miért erőszakolja azt reá a tanár? Hisz akkor elvész az önálló gondolkodás. Az mindenesetre áll, hogy erősebb, fárasztóbb munkát ró a tanárra az ügyesen keresztülvitt genetikus módszerű tanítás, mint a régi, mert mindig látnia kell a tanárnak előre is, hátra is, ébersége pedig valósággal kimeríti, ámde él még tanárságunk szívében az ideál: a klasszikus tanítást a siker legmagasabb fokára juttatni s e cél érdekében fáradságtól, izzadságtól visszariadni senkinek sem szabad.

Az önálló gondolkodásra szoktatás célját szolgálja tanításunk legfőbb segítőeszköze: a *diárium* is. Ezt a füzetet a módszer lényegéhez híven úgy kezeltük, hogy abban csak a tanítás eredményét örökíttettük meg, de azt sem formulázott mondatokban, hanem a megfigyelt részeket megkülönböztető jelekkel aláhúzva, a többit aztán otthon a tanuló memoriájának, értelmének kellett kiegészítenie. Helyes volt ugyan az intenció, amelyet a diárium ilyetén kezelésénél szemünk előtt tartottunk, t. i. önálló megfigyelésre szoktatni a fiúkat, ámde mégis be kell vallanunk, hogy

b) a diáriumot illetőleg,

nálunk ezen kezelés nem vált be. Tanulóink ugyanis jórészt idegenajkúak vagy kevés intelligenciájúak, akik a latinnal együtt tanulnak meg többnyire magyarul is, akiknél tehát előnyösebb a megfigyelés eredményét mondat alakjában beiratni, mert enélkül ha érti is, miért van valami beírva, de nem tudja azt kifejezni és formához tudását nem köthetvén, lassankint az egészet teljesen elfelejti. Meg aztán igaz az is, hogy hibátlan bejegyzést még a legjobb tanulónál sem láttam.

c) a nyelvtankönyv használatáról,

Épen azért némelyek a diárium teljes mellőzésével a *nyelvtani könyvet* adnák inkább a fiúk kezébe. Tökéletesen igaz, hogy a diárium vezetése sok időt vesz igénybe s még hibák is akadnak benne, ámde én azt hiszem, hogy az óra methodikus vezetése céljából, — mert a diárium az óra tagozásának legalkalmasabb eszköze, — egyik fokon sem, de főleg épen a kezdő fokon nem lehet azt nélkülözni. Nem pedig elsősorban azért, mert olyan nyelvtankönyvünk, mely a genetikus módszer keretében alkalmazott csoportosítás szerint haladna, ma még nincs; de mégha volna is, akkor sem lehetne a diáriumot teljesen kiküszöbölni, mert kis fiúnak arra is szüksége van, hogy minden egyes óra, minden egyes kisebb részlet levezetett eredményét is maga előtt lássa, holott a nyelvtankönyv több óra vagyis egy nagyobb egész leszűrődött eredményét tudja csak feltüntetni. Egészen másképen áll a dolog a II. osztályban, ahol még annak is okvetlenül kell nyelvtankönyvet használnia, aki azt a I. osztályban semmiféle formában nem használta.

d) a Dent-féle kis latin nyelvkönyvről és annak magyar átdolgozásáról.

Módszerünket és annak segítőeszközét, a diáriumot bármely szövegű olvasókönyv mellett lehet ugyan alkalmazni, de előnyére s könnyebbségére válik a tanításnak, ha az *olvasókönyv* is ügyesen van szerkesztve, mint a Dent-féle. Ez a kis könyv, melyet a V. K. M. magyarra is átültetett, kisérleti tankönyv és igen ügyes minta, amely után tankönyvíróink bátran indulhatnak s bizonyára indulnak is. Érdekkeltő, egyszerű kis olvasmányai s a nyelvkincs fokozatos előfordulta különösen alkalmassá teszik e könyvet a genetikus módszer szerint való feldolgozásra. Amennyire fájlaljuk, hogy az angol szerzők elejtették a tanulók lelkét nagyon vonzó római mondákat, anyira örülünk, hogy helyettök — új szempontot vivén a tanításba — olyanokat adtak, amelyek közvetlenségök erejével nagyon is lekötik a fiúk figyelmét. Mert hogy fiaink a kis Sextus életét, fejlődését szeretettel kisérték, az kétségtelen. Különösen lekötötték őket a tankönyv *képei*, amelyek úgy a

szó, mint a nyelvi tanításnak értékes segédeszközeit képezték. Kár, hogy nincs meg mindegyik kép olyan nagyított alakban, mint az a négy, amelyet falikép alakjában is árul az angol kiadó, s amelyet intézetünknek is megküldött a V. K. M. Nem volna felesleges kiadás, ha máskép nem lehetne, a többit itthon megfestetni s sokszorosíttatni az előbbiekhez hasonló alakban, mert a kis képek egyike-másika elmosódott. Ha azonban azokat a képeket az olvasmányok alapján konstruálták, akkor nem lett volna szabad rajtok olyan dolgokat is megörökíteni, amelyeknek megértésére az olvasmány nem nyújt szöveget. Ilyen az első képen a Laresek szobra. Mivel a gyermeket úgy vezetjük, hogy mindent észrevegyen, ez irányban okvetlenül kérdést fog tenni a tanárhoz és akkor az olvasmánytól függetlenül kell megadnia a tanárnak arra a felvilágosítást. Nem ugyan a képhez tartozik, de végelemzésben mégis csak arra utal bennünket, hogy ugyancsak az első képhez fűződő olvasmányok egyike sem ad nevet a dajkának. Mivel pedig a képen a fiúk minden egyes alakot névszerint is megismernek, csak a dajkát nem, a római nevek iránt felkeltett érdeklődésöknél fogva megkérdezik a dajka nevét is és ekkor a tanár — ha nem akar adós maradni — maga kénytelen a dajkát elkeresztelni.

Az olvasmányok szerkezetileg egyszerűek és nem haladják felül a tanulók értelmi képességét. Nem akarok itt az olvasókönyv bővebb birálatába bocsátkozni, mert azt már mások megtették, csupán az I. osztályos rész hasznavehetőségére van annyi megjegyzésem, hogy a közéleti szavak csoportjában nem okoz semmi bajt, ha a könyv többet ölel fel, mint amennyit tanitványaink ismernek, mert a könyvet nemcsak a vidéken, hanem a fővárosban is használják, az ottani fiúk pedig környezetökből nagyon is ismerhetik az universitas, decanus, rector, polytechnicum, amphitheatrum szavakat, amelyeket a mieink nem ismertek s amit bátran el is hagyhattunk, mert a még megmaradt szavakon is bizvást absztrahálhattuk az irás-olvasás szabályait. Kissé több bajt okozott azonban a *casae* (gen) alak és birtokviszony megértetésénél az a körülmény, hogy a casae = házikónak a .... formában betanított genitivusnak már a legelső mondatban nem az a jelentése és nem az a birtokviszony szórendje, amint a címben tanítottuk.

A latin szöveget a magyar átdolgozók általánosságban véve megtartották, csak itt-ott változtattak rajta a magyar fiúk kedvé-

ért. Jó lett volna azonban, ha a tanítás kezdőfokára tekintettel a mondatokat ott, ahol a latin felfogással nem ellenkezik, szórendileg is közelebb hozták volna a magyar fiúk gondolkodásához. Mert akkor, amikor még a tanuló inkább csak alakokat tanul s nem elemez, szórendileg nehézséget okoz az ilyen latin mondat: Edunt frumentum gallinae. Itt a gallinae van kiemelve, ennek tehát itt jobb helye volna a mondat első helyén. Ilyenfélék más olvasmányban is előfordulnak; mivel azonban azokon maga a tanár is könnyen segíthet, azért azok mit sem ártanak a könyv használhatóságának. Nagy előnye az olvasókönyvnek, hogy egy-egy olvasmány egyszerre sok anyagot általában nem nyújt és épen azért mindegyik könnyen feldolgozható. Nyelvi feldolgozásra sok szót nyújt egyszerre az Aesopi fabula, grammatikai tárgyalásra pedig nagy anyagot a Vilici et servorum officia c. fejezetek, ép azért e részek több időt vesznek ugyan igénybe, de más különösebb nehézséget nem okoznak. Hasznát emeli a könyvnek az is, hogy minden egyes olvasmány címe alatt egyúttal ügyes *szócsoportokat* is lehet képezni. Mivel pedig a szótanításnak mindig csoportban kell történnie, nem kell attól sem tartanunk, hogy ezen könyv használata mellett nem lesz idővel elég szókincsök tanulóinknak, mert azokat tudatosan is bővítheti a tanár. Ép így leszünk majd a sententiákkal is, amelyeket — de nem grammatikai célból — osztályonkint gyűjtünk és amelyeknek gyűjtése Kármán szerint is az iskola epizódszerű feladataihoz tartozik.

A *retroverzióra* szánt magyar mondatok ügyesen vannak szerkesztve s a tanuló azokat nehézség nélkül le tudja latinra fordítani s mivel itt ez a főszempont, nem vehetjük rossz néven az átdolgozónak, ha e fokon még a magyarosság szempontját nem érvényesítette egész szigorúságában, amennyiben egyet-mást a tartalmi szempont kedvéért feláldozott.

Befejezés. A tanítást gátló körülmények. A tanulók érdeklődése.

Helyes, ügyes tehát a módszer, megfelelő a tankönyv is s ha mi mégis nehezen haladhattunk, annak tanulóanyagunk, meg némely kényszerítő körülmény az oka. Tanulóanyagunk ugyanis jórészben idegen, nem ismeri a tannyelvet, az elemi iskolából sok esetben kevés ismeretet hoz. Ez az első nehézség. Azután jött a ragályos betegség, amely miatt már az év elején megkezdődött s ujból folytonosan ismétlődött a tömérdek vesztegzár, amikor néha tanulóink $^1/_3$-a is hiányzott heteken át. Hogy itt schedator nem segíthetett, hogy a tanárnak vesztegelnie kellett, mindenki

előtt világos. Mindezt még jobban súlyosította az egész intézetnek betegség miatt történt bezárása is. Ilyen körülmények között egyrészt igen lassan haladhattunk, másrészt még az előirányzott olvasmányanyagból (26 drb) is el kellett hagynunk valamit. Hogy tehát se a tárgyi, se a grammatikai érdek ne szenvedjen csorbát, két olvasmányt (1. Colloquium in ludo, mint a melynek a comparatióra alkalmas anyaga később még több alakkal bővülve előfordul, 2. a Caupona vel deversorium c. olvasmányt, amely grammatikai feldolgozásra egyáltalában nem nyújt új anyagot) csupán csak tartalmilag ismertettünk és grammatikai tárgyalás nélkül tovább mentünk. Igy aztán eljutottunk a 25. olvasmányig, a kis horatiusi versig. Mivel pedig a még ezután következő és utolsó darabot (Tabellarius) Geréb dr. is csak tartalmilag ismertette, az előirányzattól épen csak 1 olvasmánnyal maradtunk el, ami viszonyaink között nagyon is indokolt volt. Ezt pótolni nem lesz nehéz, mert tanulóink már megszokták az új irányzatot és ennek alapján biztat a remény, hogy jövőre könnyebben, biztosabban haladhatunk és majd a II. osztályban a teljes rendszerezésnél láthatjuk meg logikus irányú tanításunk igazi eredményét.

Egy tényt azonban már ma is le tudok szögezni és ez az, hogy módszerünk érdekli a tanulókat, az órák alatt élénkek és képesek a kategóriák levezetésére és a megfigyeltetésekből való abstractióra. Érdeklődésöknek bizonysága az a gyakorlati készség is, amelynek példájaképen tanítványaim közül többen a tankönyv képe nyomán, meg az én táblai rajzom után a következő órára magok is készítettek római volument (könyv, tekercs) és íróvesszőt. Mivel pedig az efféle érdeklődés nem sporadikus, hanem tanítványaim kérdéseikkel egész éven át igen sokszor felkerestek, ebből magam is látom, de meg szüleik útján is jól ismerem a tárgy iránt való rokonszenvöket. Ilyen érdekkeltő kezdet után nem lesz nehéz a folytatás, s ez a készség azt is bizonyítja, hogy nem tett e módszerrel és e könyvvel hiábavaló kísérletet a minisztérium.

Köszönet és hála érte a kezdeményezőknek!

1934/35 4959

EGYETEMI KÖNYVTÁR